

El rei Jaume I i la Renaixença als Països Catalans*

Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ
Universitat Autònoma de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ I PROPÒSIT

Jaume I, nascut a Montpeller el primer de febrer de 1208, fill del monarca Pere el Catòlic i de la seva dona Maria, senyora de Montpeller, ha estat, sense cap mena de dubte, el monarca català més important de tots el temps. La seva fama ha perviscut al llarg dels segles i ha arribat fins als nostres dies. Un programa de televisió recent li va atorgar un primer lloc destacat en una pugna, resolta per decisió popular, amb personatges de tant relleu com Roger de Llúria, Pau Claris, Rafael Casanova, Lluís Companys, mossèn Cinto Verdaguer, Francesc Cambó, Francesc Macià, Pau Casals o el bandoler Joan Sala «Serrallonga», a l'hora d'establir un rànquing d'estima i coneixement entre personatges que, per un motiu o un altre, han esdevingut símbols de Catalunya.

Posen també en relleu la seva importància els centenars de llibres i treballs erudits que han estudiat la seva acció de govern, les nombroses traduccions (llatina, catalana, aragonesa, castellana i anglesa) i paràfrasis (una en llatí del 1582 i una altra en castellà del 1622) i les in comptables edicions, totals o parcials, de la seva crònica, així com també els homenatges cívics que se li han retut amb motiu dels centenaris de la seva naixença o mort o els nombrosos poemes i treballs periodístics que se li han dedicat, almenys, en els cent darrers anys. Al segle XIX, i a la primeria del XX, com veurem, Jaume I va ser tema d'inspiració de destacats poetes en llengua catalana.

Un repàs a la cronologia d'aquestes realitzacions permet constatar com l'interès per la personalitat de l'alt rei en Jaume, bé que amb una intensitat ben canviant segons quines hagin estat les circumstàncies polítiques o els moviments literaris, mai no ha desaparegut de la vida cultural dels Països Catalans. Fins i tot quan, després de la desfeta del 1939, es tenien motius seriosos per pensar que la imatge del sobirà seria víctima de l'odi anticatalà que inspirava la política d'aquells que, sobre la base del dret de

* Una part d'aquest treball, amb el títol «Jaume I en la vida cultural catalana del tombant del segle (1876-1908)», va ser llegida a la sessió inaugural del curs 1976-1977 de la Societat Catalana d'Estudis Històrics —filial de l'Institut d'Estudis Catalans—, sessió que va tenir lloc el dia 22 de novembre de 1976 al Palau Dalmau de Barcelona. Edició, amb el títol *El rei Jaume I i la Renaixença als Països Catalans*, a «Episodis de la Història», núm. 254, Barcelona, Rafael Dalmau, 1981, 63 p. Aquesta edició inclou el text de poemes de Francesc Pelagi Briz i Fernández, Damas Calvet de Budallés i Josep M. Puig i Torralva, que hem omès en el present recull. Una altra part d'aquest capítol recull el text de la meua ponència «Jaume I i la Renaixença», presentada al congrés internacional «La conquesta de Mallorca. L'economia urbana, comercial i marítima. La figura de Jaume I», celebrat a Palma de Mallorca del 13 al 16 d'octubre de 2008, Any Jaume I, Commemoració del 8è centenari del naixement de Jaume I, organitzat per l'Institut d'Estudis Catalans. Vegeu Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ, *Estudis d'Història de Catalunya*, vol. II, *Edat contemporània. La Transició*, Barcelona, Base, 2010, p. 25-75.

conquesta, governaven el país, i que, per tant, seria esborrada de les manifestacions cíviques del poble català, aquella imatge de Jaume I, per bé que tergiversada, era presentada com la d'un dels profetes d'una unitat «nacional» espanyola que Catalunya mai no havia desitjat. Assenyalem, però, que aquesta utilització de Jaume I pel règim franquista tenia ja algun precedent en el període de la Guerra Civil. L'11 d'agost de 1936, pocs dies després d'haver esclatat la revolta militar, es constituïa a Ciutat de Mallorca la Legión de Jaime I, que, a les ordres del tinent d'artilleria Antoni Montis Villalonga, contribuï a fer fracassar l'intent d'Alberto Bayo de retornar l'illa de Mallorca a la legalitat republicana. Jaume I aconseguí, doncs, de sobreviure i va ocupar un lloc d'honor en el nou sistema polític imposat pels vencedors. Va ser, fins i tot, el cap d'aquests, el general Franco, qui el 1956 presidiria el solemne trasllat de les despulles del sobirà des de la seu de Tarragona fins a l'abadia de Poblet, d'on havien estat tretes el 1835 en produir-se els fets que van seguir les mesures de desamortització dels béns dels religiosos.

Franco i el franquisme van aconseguir emparar-se de la seva obra i, capgirant-la, fer-la aparèixer com a precursora de la unitat d'Espanya. Un altre exemple, entre els nombrosos que es podrien esmentar: amb motiu de celebrar-se, a Castelló de la Plana, el setè centenari de la fundació de la ciutat, el 1952, va ser el ministre d'Educació Nacional de Franco, Joaquín Ruiz Jiménez, qui va fer el discurs commemoratiu. Va referir-se sobretot a l'esperit militar i catòlic de Jaume I, que, juntament amb el Cid, constituïen un precedent simbòlic dels valors del règim dictatorial d'aquells anys. En el primer aspecte, Jaume I és comparat amb altres personatges emblemàtics del nou règim:

Es decir, nosotros aspiramos a un catolicismo total y entero como lo fue el de nuestros conquistadores de España; como lo fue el de los peregrinos a Santiago; como lo fue el del gran caballero castellano, el Cid, como lo fue el de Jaime el Conquistador.¹

El militarisme donava suport al catolicisme i, per aconseguir que les coses anessin bé, havien d'anar units:

Pero hablemos claro. No podríamos tener libertad para vivir este catolicismo nuestro si no mantuviéramos también al unísono el otro modo de ser de D. Jaime el Conquistador y de sus gentes; me refiero al modo caballeresco, militar, de la existencia. Una vez más, recordadlo siempre, mitad monjes, mitad soldados.²

L'evocació de Jaume I portava l'orador franquista a dir que volia «esa unidad de los españoles». Jaume I convidava també a alçar-se de nou contra aquells que intentessin desfer l'obra del Caudillo:

Toda la generación del 18 de julio tiene guardadas en su corazón las estrellas de alféreces provisionales y, si fuera necesario mañana, como ayer, estaría de nuevo en los campos del Maestrazgo o... (grandiosa ovación que impide oír las últimas palabras).³

L'opuscle en què es va publicar aquest text d'evocació franquista de Jaume I, un any abans del ple reconeixement internacional del règim, anava precedit d'una fotografia a tota plana de «S. E. el Jefe del Estado y Caudillo de España».

1. *Discurso pronunciado por el Excmo. Sr. D. Joaquín Ruiz Jiménez, ministro de Educación Nacional en el acto académico Homenaje al rey D. Jaime I el Conquistador, celebrado en Castellón de la Plana con motivo del VII centenario de la fundación de la ciudad*, Castelló de la Plana, 1952, p. 13-14.

2. *Discurso pronunciado...*, p. 17.

3. *Discurso pronunciado...*, p. 20.

L'objectiu del present estudi és analitzar la influència cívica, política i cultural que van tenir arreu dels Països Catalans les commemoracions del sisè centenari de la mort de Jaume I, que se celebrà el 1876, i del setè centenari del seu naixement, que es va celebrar el 1908, així com la repercussió que la seva persona va tenir com a font d'inspiració dels poetes floralescs. Aquelles commemoracions van tenir lloc en un moment important de la història del país i en un clima, sobretot la segona, de forta reivindicació nacionalista. La figura de Jaume I i el projecte polític de tipus confederal que bastí van ser utilitzats per amplis sectors del catalanisme cultural i polític com a model —un model sovint un xic forçat— d'allò que aquests sectors volien que fos el país en el qual vivien. En síntesi, Jaume I esdevingué un instrument de les reivindicacions nacionals plantejades pel catalanisme, sobretot pel de signe conservador. D'ací que la Lliga fos, d'ençà de la seva aparició i, per tant, d'una manera especial durant la celebració de la segona d'ambdues efemèrides, la gran impulsora de l'homenatge. Va ser, doncs, aquest partit el que procurà d'aconseguir dels actes que es van celebrar la més gran rendibilitat política. Sigui com sigui, però, ambdues commemoracions assoliren una àmplia participació popular i contribuïren a la presa de consciència col·lectiva de la comunitat nacional que les impulsà.

2. EL SISÈ CENTENARI DE LA MORT DE JAUME I A VALÈNCIA (JULIOL DEL 1876)

L'acte central, i gairebé únic, del sisè centenari de la mort de Jaume I se celebrà els dies 26, 27 i 28 de juliol de 1876 a la ciutat de València. La commemoració tingué un caire cultural i pecà d'oficialista i de massa solemne. A diferència d'allò que succeirà amb el setè centenari del naixement del monarca —commemoració que tingué, com ja veurem, el 1908, una forta càrrega política—, els actes de València del 1876, probablement per causa de les dificultats polítiques derivades d'una Restauració encara recent, no van ser utilitzats, almenys de manera explícita, com una afirmació de catalanitat. De tota manera, la commemoració va ser positiva per a les renaixents lletres catalanes d'aleshores. En aquest sentit, el gran concurs literari de tipus floral que s'organitzà va ser l'acte més important, bé que, com ja hem dit, tingué un caire bastant oficial. La clausura va tenir lloc la nit del 28 de juliol al claustre del Col·legi de Corpus Christi, dit del Patriarca, sota la presidència del governador civil de València, del capità general, de l'alcalde, del president de l'Audiència, del comandant de Marina i del president de l'organització del centenari. Gramalles, velluts, macers i bellíssimes donzelles ricament guarnides testimoniaran el caire de la celebració. Els set premis atorgats pel municipi de València van ser per a: Josep M. Torres Belda; Antoni Aulèstia i Pijoan (treball en català); Joaquim Riera i Bertran (en català); Joaquim Josep Cervino, ministre del Tribunal Suprem (en castellà); Càndid Valenciano; Vicenç Creus (en castellà), i Josep Franquesa i Gomis (en català).

La principal intervenció de l'acte d'homenatge va anar a càrrec d'Emilio Borso, tinent d'alcalde de l'Ajuntament de València. En un to barroc i patriòtic, adreçant-se a la presidència tot referint-se a les representacions presents d'altres indrets de la Corona d'Aragó —expressió no emprada per l'orador—, va fer un crit a la unitat d'Espanya:

[...] y como para dar mayor importancia al acto, los que unidos a nosotros por un origen histórico, representan dentro y fuera de España los antiguos Estados de una nacionalidad, deshecha ya, no a mengua nuestra, que a las antiguas glorias locales podemos agregar como justo orgullo las glorias de la patria, que es la ley de la unidad en el tiempo.

D'altra banda, el discurs conté una notable erudició bibliogràfica, que l'autor utilitza sempre per destacar la personalitat del monarca enfront de la noblesa aragonesa i catalana, que gelosament defensava els seus drets jurisdiccionals.⁴

En aquell acte, es van atorgar encara altres premis: als catalans Antoni de Bofarull i de Brocà i Antoni Careta i Vidal; als mallorquins Tomàs Forteza, Mateu Obrador i Josep Taronjé; als valencians Fèlix Pizcueta, Joan Baptista Pastor i Aicort, i al periodista valencià Teodor Llorente. També aconseguiren altres premis Joan Rodríguez Guzmán, Francesc d'Assís Mateu i Fornells, Josep Roses Argelaguer i Miquel Victorià Amer, de Barcelona, i Josep Martí i Folguera, de Reus.

L'acte s'havia d'acabar, segons el que s'havia previst, amb un discurs del cronista de València, l'erudit Vicenç Boix, però heus ací que, quan tothom es disposava a marxar, el senyor Vázquez, governador provincial, s'alçà espontàniament per posar-hi també cullerada i, com explica Gaietà Cornet i Mas, després de felicitar els organitzadors,

[...] ha dicho que hoy ocupa el trono de España un monarca tan joven casi como al principio de su reinado lo fue el rey don Jaime el Conquistador; que al desembarcar D. Alfonso XII en las playas de Valencia, dijo que admiraba mucho a D. Jaime y que tomándolo por modelo pedía encarecidamente a Dios le diera fuerza para gobernar su reino con tanto acierto como el rey aragonés.

I segueix Cornet:

Ha terminado diciendo: ojalá que al repetir de aquí a seis siglos la fiesta del centenario de D. Jaime se digan del hoy joven monarca de España las mismas alabanzas que se publican del primero de los Jaimes.

Eren dos quarts d'una de la matinada.

Amb motiu dels actes del centenari, es desplaçaren a València Marià Aguiló, Víctor Balaguer, el baró de Tourtoulon —un dels biògrafs clàssics de Jaume I— i el comte Cristian Villeneuve, que representava, en absència excusada de Frederic Mistral i Teodor Aubanel, els felibres de Montpeller.

El primer acte d'aquelles festes de commemoració del sisè centenari de la mort de Jaume I va ser una cursa de braus, a la qual assistiren totes les personalitats esmentades i els representants de la premsa. Aquesta gosadia dels organitzadors merescué, però, el seu càstig. L'esmentat Cornet i Mas, en la seva crònica enviada a Barcelona, va escriure:

Aunque no soy aficionado a los espectáculos turomáquicos, que me felicitaría si desaparecieran de nuestra nación [...] he asistido por atención, y entre las suertes ha tenido una novedad que pocas veces se ve en las plazas de toros. Uno que había tomado muchas picas y al que se habían puesto varios pares de banderillas, no ha podido morir por la suerte de espada, porque al querer saltar la barrera se ha roto el hueso de la mano derecha. Tampoco lo ha matado el cachetero [el rematador], sino un aficionado que se ha presentado de entre los espectadores del tendido y lo ha hecho tan bien que el público le ha tributado un aplauso.⁵

4. *D. Jaime I de Aragón frente a su siglo y sus contemporáneos. Discurso leído por D. Emilio Borso, teniente de alcalde del Excmo. Ayuntamiento de Valencia la noche del 28 de julio de 1876 en el Gran certamen histórico-literario celebrado en el claustro del Real Colegio de Corpus-Christi de dicha ciudad con motivo del sexto centenario del fallecimiento del Rey Conquistador*, Valencia, Imprenta de El Mercurio, 1876.

5. *Diario de Barcelona*, 27 de juliol de 1876, p. 8580-8582.

El segon dia de les festes de commemoració, es van completar els actes amb una solemníssima processó que conduïa els objectes que suposadament havien estat propietat de Jaume I, amb una missa de rèquiem a la catedral i amb un esperpèntic discurs del doctor Godofredo Ros i Biosca, el qual conferí a Jaume I una imatge divina, imatge que, manifestà, també han presentat més modernament d'altres governants de l'Estat espanyol. L'oració fúnebre del senyor Ros va ser sintetitzada així per l'esmentat Cornet:

Presentó a D. Jaime de Aragón como un monarca providencial, como un héroe señalado por la providencia para cumplir sus inescrutables designios, que son el perfeccionamiento moral y religioso de los pueblos, combatiendo los grandes males que aquejan aún a la humanidad, el despotismo de gobernar en los unos, el deseo de licencia en los otros [...].

Presentà també Jaume I «ganando reinos al poder sarraceno para devolverlos a España y al mundo católico [...]. Comparó las leyes de D. Jaime con las de D. Alfonso el Sabio y se habló que aquellas eran más prácticas y, por consiguiente, más españolas que éstas.»⁶

El centenari tingué també un cert ressò en els ambients erudits de les Illes. El *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Arte* publicà el 15 de juliol de 1876 un article de mossèn Josep Taronjé que intentava definir l'esperit que havien de tenir els actes que s'havien de celebrar a València. Escrivia:

Tres conceptos podemos formarnos de las fiestas, tres fines puede tener la conmemoración de los hechos de Don Jaime. Fin y concepto religioso, fin político, fin literario. El fin religioso ha de ser: demostrar que la Religión era lo que inspiraba las extraordinarias hazañas de nuestros padres; y que, por tanto, es preciso ser fieles cristianos, si queremos llevar a cabo patrióticas empresas y prolongar la tradición de lo maravilloso en nuestra familia de héroes. El fin político ha de ser: patentizar que tenemos historia, instituciones y carácter, distintos de la historia, instituciones y carácter de los otros pueblos de España, aunque no contrarios a ellos; y que es preciso vivificar ese carácter, conservándolo los rasgos fisionómicos de nuestros antepasados, para ser, si posible fuera, y como actualmente se dice, una autonomía, la autonomía de la patria catalana, sin menoscabo de los derechos esenciales de la nación. El fin literario ha de ser: cantar en nuestra lengua los altos hechos de la antigüedad, haciendo ver que la lengua catalana o lemosina, como quieran llamarla, es digna de estudio, de cultivo, y de que se la ponga al lado de la lengua castellana, su hermana menor. Este fin literario es importante, porque un pueblo que tiene lengua propia nunca deja de ser pueblo.

Deixant de banda el to conservador dels objectius religiosos, fins a un cert punt ben lògics en un eclesiàstic d'aquella època, els altres dos plantegen, dins les possibilitats culturals i polítiques del 1876, una concepció del centenari bastant més avançada políticament i cultural que la que encarnaren els actes valencians. Cal remarcar que Taronjé escrivia des de Mallorca i no des de Catalunya, la qual cosa atorga més valor a les seves paraules, sobretot quan reivindica l'autonomia de la «pàtria catalana», el 1876 i des de les Illes. Entenia per pàtria catalana allò que en direm un dia Països Catalans? Ens trobem davant d'un pioner en aquest sentit?

El *Museo Balear* publicà, com veurem, diverses notes sobre el centenari, així com les composicions poètiques de Josep Taronjé, Tomàs Forteza i Mateu Obrador i Bennàssar, totes en català, que havien aconseguit diversos premis a la festa literària de València.

6. *Diario de Barcelona*, 29 de juliol de 1876, p. 8651-8654.

3. JAUME I EN LA POESIA FLORALESCA, RENAIXENTISTA I ROMÀNTICA DE FINALS DEL SEGLE XIX

Els més grans poetes catalans de tots els temps han trobat en la vida, el capteniment i l'acció política de Jaume I una inesgotable font d'inspiració en el temps. El seu contemporani i joglar de la seva cort Cerverí de Girona (1259-1285) ha deixat composicions que fan referència a determinats episodis del regnat de Jaume I. Al seu *Lo plant del rei en Jaume*, escrit després de la mort del sobirà en un provençal molt catalanitzat, arriba a exclamar com podria viure en el futur després d'una desgràcia tan gran («Oy-may, eu com viuria!»). Cerverí, que en realitat es deia Guillem de Cervera, va escriure de Jaume I: «Que emperador - ne rei no pot hom dir, / duc ne comtor, - ab tan de cortezia, / que de servir - era reis e d'onor, / reis d'enantir, - reis de cavaylleria, / reis francs c'a totz se fazia grazir, / reis piadós, reis de prets obezir, / reis de mercè. Oi-mai, eu com viuria.»⁷

En anys de la Renaixença i en les dècades posteriors, una bona part dels més eminents poetes de parla catalana van honorar la vida i les gestes de Jaume I. Recordem les composicions *A Catalunya*, de Joaquim Rubió i Ors (1818 -1899); *Don Jaume en Sant Jeroni*, de Jacint Verdaguer (1845-1902); *El cavall del rei en Jaume*, de Miquel Costa i Llobera (1854-1922); *Poblet*, de Josep M. López Picó (1866-1959) i *L'alta naixença del rei en Jaume*, de Josep Sol i Padrís (1816-1855), i la que li dedicà Llorenç Riber (1881-1858), o les obres dels dramaturgs Antoni Altadill i Teixidó (1828-1880), autor del drama històric *Jaime el Conquistador*, i Antoni de Bofarull (1821-1892), que ens ha deixat *La comtessa d'Urgell*.

Els Jocs Florals reinstaurats a Barcelona el 1859 van acollir, durant les primeres dècades d'existència, nombroses composicions guanyadores que tenien Jaume I com a font d'inspiració. Vull recordar els noms dels poetes floralescs Antoni Camps i Fabrés (1866), Pere d'Alcàntara Peña i Nicolau (1867, 1868, 1871 i 1872), Mateu Obrador i Bennàssar (1871) o Damas Calvet de Budallès (1878), dels quals ja aniré parlant.

La Renaixença va acollir així mateix, entre el 1874 i el 1891, composicions sobre Jaume I dels poetes Pelagi Briz i Fernández (1874), Lluís Cutchet i Font (1874), Josep Martí i Folguera (1878), Josep Franquesa i Gomis (1879), Rafael Ferrer i Bigné (1878), Josep M. Puig i Torralva (1883), Constantí Llombart, pseudònim de Carmel Navarro i Llombart (1888), o Damas Calvet (1891). Sense oblidar Jeroni Rosselló i Ribera, que publicà el seu poema al *Museo Balear* (escrit el 1867 i publicat el 1887). Els aniré esmentant al llarg d'aquest article. També va haver-hi, en aquell final de segle XIX, poetes jaumins en llengua castellana (Àngel Laso de la Vega, 1879, als volums del certamen de l'Associació Literària de Girona d'aquell any) o escrits per una dona (Carmelina Cociña de Llansó, 1884, a la mateixa publicació anterior).

Aquest monarca, que el pas dels segles va convertir en un personatge tan excepcional, va viure en un moment decisiu per a la història de la Reconquesta peninsular, que va avançar de manera important a Andalusia i Extremadura, als regnes de Lleó i de Castella, en temps d'Alfons IX (1188 -1230) i Ferran III, dit el Sant (1217-1252), i al País Valencià, les illes Balears i Pitiüses i Múrcia, en temps del nostre Jaume I (1213-1276).

Tants d'èxits futurs no poden amagar que el rei Jaume va tenir un naixement, una infància i una primera joventut que no van ser planers. En morir el seu pare Pere el Catòlic a la batalla de Muret

7. Vegeu Jaume MASSÓ I TORRENTS, «Dos plants inèdits d'en Cerverí de Girona», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. III, Barcelona 1909, p. 253-257. Jaume Massó va traduir així aquest text (en regularitzo l'ortografia): «Emperador ni rei ni duc ni comdor, com ell parlen amb tanta cortesia. Era rei de servir i d'honor, rei d'avenç, rei cavaller, rei franc, que a tothom se feia agradable, rei piadós, rei que a valor obeïa, rei de mercè. D'ara endavant, com viuré?»

(1213) —que va comportar un cop mortal a les velles aspiracions sobiranistes i feudals dels comtes i reis catalans sobre el migdia de la França actual—, aquell nen de tres anys que era Jaume I es trobava no-gensmenys que en poder del mortal enemic del seu pare, Simó de Montfort —cap de l'exèrcit que va derrotar el rei Pere—, al qual havia estat lliurat el 1211 en un intent de cercar una pau impossible entre la Corona d'Aragó i aquells que donaven suport a la croada contra els albigesos, defensats, en virtut dels pactes feudals i dels interessos propis, pel monarca català. En morir el rei Pere, el mateix pontífex Innocenci III va ordenar que Jaume fos alliberat. En acompliment d'allò que disposava el testament patern (6 d'octubre de 1211), Jaume va ser lliurat a la tutela de l'orde del Temple, mentre que el comte Sanç, fill de Ramon Berenguer IV, assumia la regència i un legat pontífic controlava els afers públics.

El complex episodi de la naixença de Jaume I, farcit d'intrigues polítiques i de brames difícils de qualificar, va atraure l'atenció d'un dels poetes menors dels Jocs Florals. El 1872, el mallorquí Pere d'Alcàntara Peña va guanyar el primer accèssit a l'englantina d'or dels Jocs d'aquell any amb un llarg poema que portava per títol *La naixença d'en Jaume I d'Aragó dit lo Conqueridor*. A més de parlar de les intrigues al palau de Montpeller al voltant de la comtessa Maria i de palesar una gran antipatia cap a Pere el Catòlic, explica, amb l'esperit romàntic de l'època, diversos moments del naixement de Jaume I. Unes estrofes: «Ploren los pobles al veure / que manca a l'Estat un príncep / hereter de la comtessa; / mentres que en Pere delira / per una jova donzella / que ha vist lo jorn de les fires; / i arbitra haver son amor, / tanta és del rei la follia.» El relat de l'engany de què és víctima el rei Pere constitueix un avenç en el temps d'allò que anys a venir seria qualificat com a premsa del cor o premsa rosa. En adonar-se de l'engany i manifestar el seu enuig, els cortesans li demanen disculpes i el rei, per boca d'Alcàntara, exclama: «Sou perdonats, los contesta, / mas promesa fas des d'ara / per lo que hi ha més solemne / que com a rei m'he de prendre / venjament d'aquesta feta.» El poema acaba així: «que ell prompte de Barcelona / tindrà la corona al cap; / i de Mallorca i València / engegant los vils alarbs, / després de plantar dins elles / de la creu l'arbre sagrat, / repartiment de llurs terres / ne farà a los catalans.»⁸

Sanç, des de la regència, no valorant prou bé la força de Simó de Montfort, va donar ales a l'intent del comte Ramon VI de Tolosa de recuperar el seu comtat. Sense èxit. Era un nou fracàs de la política occitana de Catalunya-Aragó. El papa Honori III es va sentir molest per aquestes pretensions i va fer mans i mànigues per apartar Sanç de la regència i obligar-lo a dimitir el juliol del 1218.

Als deu anys, Jaume esdevenia rei de ple dret. És clar que, a aquella edat, no podia ser gaire res més que el legitimador de l'acció de govern d'un consell assessor en el qual personatges com l'arquebisbe de Tarragona, Aspàreg de la Barca, Eiximèn Cornell, Guillem de Cervera o Pero Ahonés feien i desfeien segons el seu criteri. La feblesa de l'estructura política va provocar la revolta de determinats nobles desitjosos d'augmentar el seu poder econòmic i polític. Primer va ser Rodrigo de Lizana; després, Pedro Fernández d'Albarraquí. També Guillem de Montcada. El rei, acabat de casar, als tretze anys!, amb Elionor, filla d'Alfons VIII de Castella (6 de febrer de 1221), va arribar a estar presoner uns dies a Saragossa.

La duresa de la minoritat, una bona fortalesa física i mental i el suport de la seva dona, més gran que ell, van actuar d'estímul per a la que seria una de les accions polítiques més emblemàtiques del seu regnat: la conquesta de la València musulmana. Va fracassar en el primer intent d'ocupar Peníscola (1225) i, encara, va haver de lluitar contra una nova revolta interna a Aragó, encapçalada pel seu oncle Ferran. La Pau d'Alcalá del Obispo (22 de març de 1227), a la qual es va arribar a través d'una

8. *Jochs Florals de Barcelona. Any XIV de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1872, p. 69-79.

sentència arbitral, va tranquil·litzar la política catalanoaragonesa i Jaume I va iniciar una nova etapa expansiva.

Primer, en l'àmbit intern: incorporació a la Corona del comtat d'Urgell, que, en morir el comte Ermengol VIII, era cobejat pel seu cunyat Guerau de Cabrera. La filla d'Ermengol, la bella Aurembiaix, que havia arribat a ser promesa de Jaume, acudí a demanar-li consell i se li oferí, sembla que amb cos i ànima: el rei, amb la benedicció expressa del bisbe de Lleida, la va prendre per amistançada (28 d'octubre de 1228) i, de fet, es va quedar amb el comtat, bé que hi va posar Aurembiaix al capdavant. El matrimoni amb la castellana estava tocat de mort.

Des del segle XI, i més amb el pas dels anys, els mercaders catalans, sobretot barcelonins, tenien importants interessos mercantils a la Mediterrània, des de l'Orient fins a les costes peninsulars. Barcelona era ja, en temps de Jaume I, una potència comercial de primer ordre. Els seus còsols o representants econòmics eren presents arreu d'aquell mar, a les costes d'Àfrica, d'Àsia Menor i de l'Europa mediterrània.

Tenir les mans lliures per navegar-hi amb una més gran tranquil·litat presidirà la política expansionista en aquell mar durant els segles XIII, XIV i XV. A Jaume, li va correspondre començar. El seu primer objectiu van ser les Illes. El pretext, la justificació de cara a la història, va ser que la pirateria mallorquina posava problemes als navegants catalans. En realitat, l'expedició de Jaume I era la continuïtat d'un projecte vell de més d'un segle. Ara havia arribat l'hora, perquè la conquesta de Mallorca tenia un ampli suport dels estaments polítics i socials catalans: les Corts reunides a Barcelona el 1228 van aplaudir la iniciativa reial. En certa manera, va ser una empresa europea: marselesos, genovesos i pisans hi van col·laborar, ni que fos de manera més moral que material.

El 5 de setembre de 1229, cent cinquanta vaixells que portaven mil vuit-cents homes armats salpaven del port de Salou. El 31 de desembre del mateix any, Ciutat de Mallorca es lliurava a Jaume I. Fins al 1235, Eivissa aconseguí de resistir. El 1231, la Menorca musulmana es declarava tributària de Jaume I i n'acceptava el vassallatge; no aconseguiria, però, evitar la conquesta, ja durant el regnat d'Alfons el Franc (1287).

Els conqueridors de Mallorca, catalans en la seva immensa majoria, en una operació sense precedents en la història passada i futura del país i de l'Europa del seu temps i de molts temps passats i a venir, es van repartir l'illa com si es tractés d'un pastís, i, per fer-ho possible, van desposseir i expulsar de manera violenta una gran part de la població islàmica, que va haver d'emigrar al nord d'Àfrica. Mallorca va ser dividida en dues porcions: la *mediatas regis*, que va restar a la lliure disposició del sobirà (unes 57.000 hectàrees cultivades i la meitat de la capital, que abans del repartiment era de 3.492 edificis i cases), i la *mediatas magnatum*, que va ser adjudicada a Nunó Sanç, comte de Rosselló, al bisbe de Barcelona, al comte d'Empúries i al vescomte de Bearn.

De la porció reial, Jaume I va cedir-ne una part important a ciutadans de Barcelona (unes onze mil cinc-cents hectàrees), Tarragona (set mil cinc-cents hectàrees), Marsella (nou mil), Lleida (tres mil), Vilafranca del Penedès (mil), Montblanc (mil cinc-cents), Girona-Besalú (sis-cents) i quantitats menors als de Cervera, Prada, Caldes, Piera, Tàrrega, Vilamajor i Argelers. També a l'infant Pere de Portugal (sis mil cent), així com als ordes de l'Hospital i del Temple.⁹

9. Vegeu Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, vol. I, *Llibre del Repartiment de Mallorca i Documentació Feudal*, pròleg de Manuel González Jiménez, Ciutat de Mallorca, Parlament de les Illes Balears, 2007; vol. II, *Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca ARM, s/n*, Ciutat de Mallorca, 2007; vol. III, *Capbreu de les divisions del Regne de Mallorca entre lo Rey i els seus a 1 de juliol any MCCXXXII*, Ciutat de Mallorca, 2008.

La conquesta de les Illes, atesa la indubtable transcendència que assolí (incorporació a la civilització europea i emergència d'una nova cultura de gran relleu, que s'expressaria en llengua catalana), va merèixer l'atenció especial dels poetes floralescos renaixentistes i romàntics. El primer poeta florallesc que va cantar la conquesta de Mallorca per Jaume I va ser Jeroni Rosselló i Ribera (1827-1902), que va aconseguir l'englantina d'or als Jocs Florals del 1862 amb el poema *Lo rei conqueridor*. Rosselló hi va fer un gran elogi de l'esperit sanguinari del monarca en relació amb els musulmans de l'illa: «D'ira sos ulls li flamejen / E d'ira son cor li bat; / Car no esguarda un sarraí / Sens que hage set de sa sang.» I també: «De vostres llances quiscuna / Un cap sarraí aport; / No hage sageta neguna / Que no en fera un de mort.»¹⁰ Tot el poema «patriòtic» és un cant a l'odi cap als musulmans, Mahoma i Allà, i una exaltació de l'esperit cristià i de croada dels conqueridors de l'illa.

El poeta mallorquí Pere d'Alcàntara Peña va aconseguir un accèssit als Jocs Florals del 1867 amb el poema *Record de la conquesta de Mallorca. La Colcada*, obra mereixedora de l'oblit.¹¹ Un més gran interès literari té el *Romanç de la conquesta de Mallorca* del també mallorquí Mateu Obrador i Bennàsar (1852-1909), que va aconseguir el segon accèssit al premi de la Diputació de les Balears als Jocs del 1871. En forma de romanç medievalitzant, insisteix a descriure l'odi dels expedicionaris cristians contra els musulmans de Mallorca: «E els crestians com a leons, / En los maures fan matança.»¹² Obrador va ser un erudit eminent i va destacar pels seus valuosos estudis sobre l'obra de Ramon Llull.

L'empordanès Damas Calvet i de Budallès (1836-1891) va ser autor d'un dels millors poemes jaumins dels Jocs Florals referits a la conquesta de Mallorca per Jaume I. El 1878, va guanyar l'englantina amb el poema *Embarcament de l'exèrcit català per a la conquesta de Mallorca*, que era un fragment d'un llarg poema (*Mallorca cristiana*) que no seria publicat fins a 1886-1887. El mateix 1878, Damas Calvet va ser nomenat mestre en gai saber. En un altre lloc, he escrit amb referència a aquest poema: «Verdagueria en la forma, té una pregona càrrega històrica (es tracta d'un poema amb anotacions erudites), molt d'acord amb altres composicions i obres dramàtiques del mateix autor.» Una mostra del to romàntic del poema: referint-se al mar que solcaren les naus catalanes camí de Mallorca, escriu: «Apresta el llom, l'hora d'atravessar-te espera / l'estol de Catalunya, que ormeja En Plegamans: / guaita ja ses antenes d'En Jaume la senyera, / que onejarà en les torres d'alcàssars musulmans!»¹³ La conquesta de Mallorca no es va produir sense pèrdues molt sensibles entre els homes de Jaume I. Així, el 12 de setembre de 1229, només una setmana després d'haver salpat l'estol de Catalunya, a la batalla de Portopí, van morir Guillem i Ramon de Montcada. L'episodi va esperonar la sensibilitat romàntica dels poetes del segle XIX. El 1887, el nostre conegut Jeroni Rosselló i Ribera va publicar al *Museo Balear* un poema escrit el 1867 que porta per títol *Lo pi dels Montcades*. Està farcit de planys, plors i tristesses, i els Montcada hi són presentats com a màrtirs. Davant dels cossos sense vida a punt de soterrar, el rei Jaume exclama: «Assatz! Dix lo rei. E el plant / les paraules li traïa. / La dolor que havem haguda / null home vos diria.»¹⁴

L'eminent poeta, erudit i polític mallorquí Joan Alcover va guanyar un premi extraordinari de poesia als Jocs Florals del 1888 per la composició *La Creu*, en la qual evoca també la mort dels Montcada. El poema està dedicat «Als poetes i escriptors que portaren a Mallorca la creu que fou plantada en lo paratge del pinar de Santa Ponça, on moriren gloriosament en Guillem i en Ramon de Montca-

10. *Jochs Florals de Barcelona. Any IV de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1862, p. 53-63.

11. *Jochs Florals de Barcelona. Any IX de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1867, p. 141-149.

12. *Jochs Florals de Barcelona. Any XIII de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1871, p. 169-176.

13. Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ, *El rei Jaume I...*, p. 12.

14. *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Arte*, Palma de Mallorca, 1867, p. 470-474.

da.» S'hi poden llegir aquestes dues estrofes: «Batallaren i vengeren / i ambdós com a sants moriren; / ni sols ni plorar se pogueren, / mes les ànimes s'uniren / quan la volada prengueren.» I també: «Va plorar la gent d'enfora; / i apar que el plant d'aquella hora / de segle en segle retrunya; / va plorar... i encara plora / l'amorosa Catalunya.»¹⁵

La conquesta d'Eivissa per Jaume I va motivar menys la inspiració floral que dels poetes dels Països Catalans, però algun també s'hi va referir. És el cas de Francesc Ubach i Vinyeta, que el 1883 va guanyar l'englantina dels VIII Jocs Florals de Barcelona. Ubach va ser mestre en gai saber (1874), mantenidor dels jocs el 1878 i el 1906 i president del certamen el 1905. En el poema *Lo sagristà de Gerona*, explica com Guillem de Montgrí proposà a Jaume I la conquesta de l'illa amb aquestes paraules: «Senyor, una illa hi ha encara / prop Mallorca, on no sou rei, / i en honra de Déu portar-hi / voldria, si us plau, la creu. / Jo i la gent de mon llinatge / tenim força abastament / per guanyar-la i redimir-la / amb las armes i amb la fe, / i, si a vós no us desplaïa, / de compte nostre ho farem [...]» I afegeix Montgrí: «Catalana serà l'illa: / senyor d'ella vos farem, / fins allí estendrà sos braços / redemptors la nostra creu [...]»¹⁶

En un altre aspecte, cal assenyalar que, el 1927, l'escultor català Enric Clarasó i Daudí (1857-1941) va esculpir una estàtua eqüestre de Jaume I que va ser instal·lada a la plaça d'Espanya de Ciutat de Mallorca.

El proper objectiu de Jaume I va ser la conquesta de València. Tenia precedents en el segle anterior, quan els temps encara no eren prou madurs. Els aragonesos i els homes de les terres de Ponent, d'ençà que va produir-se la conquesta de Lleida, hi estaven interessats. La geopolítica dictava el camí a seguir. Per als mercaders catalans i aragonesos, era el complement natural de l'operació de «neteja» que havia tingut el primer moment de glòria a les Illes. Un noble aragonès, Balasc d'Alagó, pel seu compte i risc, va ocupar Morella (1232), però Jaume I no es va deixar avantatjar i li va exigir que lliurés la plaça a la Corona. Pensant que la conquesta de València era bufar i fer ampolles, el monarca es va apoderar l'any següent de Borriana i Peníscola.

Deixant la conquesta de València per a quan en tingués ganes, Jaume I en va paralitzar l'empresa per tal d'ocupar-se d'altres objectius que tenia oberts: fer-se fort a Navarra, on hi havia un conflicte successori del qual el monarca pensava treure profit, i defensar els seus interessos occitans a Carcassona. Dos objectius fracassats, i més que ho serien en el futur, com veurem. Però allò que de veritat va posar una pausa en la conquesta de València va ser el matrimoni amb una nova núvia, Violant d'Hongria, filla del monarca Andreu II d'aquell regne i néta, per part de mare, de l'emperador Ilatí de Constantinoble, Pere de Courtenay. Fent-se el ric i el generós amb el seu nou amor, Jaume I li va prometre crear, per als fills que nasquessin d'aquella unió, un regne propi, ajuntant les Illes i les futures conquestes valencianes.

L'octubre del 1236, les hosts catalanoaragoneses reprenien la lluita valenciana, que es va allargar fins al 1245. La fita cabdal: la rendició de la capital el 28 de setembre de 1238. La noblesa aragonesa maldava per esdevenir hegemònica i per convertir el nou regne a imatge i semblança d'Aragó. Els catalans repoblen el litoral. Els aragonesos, zones de l'interior. Jaume I, àrbitre entre tantes ambicions, fa dels nous territoris conquerits un regne propi. En poc temps, s'hi imposarà un dret propi, el Fur de València, unes corts privatives i unes institucions d'autogovern sense cap vincle amb Aragó i Catalunya. La gran confederació anomenada aviat Corona d'Aragó arriba a la maduresa i dona lloc a

15. *Jochs Florals de Barcelona. Any XXX de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1888, p. 137-142.

16. *Jochs Florals de Barcelona. Any XXV de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1883, p. 87-92.

una de les estructures polítiques més singulars i úniques a l'Europa del seu temps. Tres estats sobirans amb un sol monarca, que juga el paper propi del cap d'estat de les construccions polítiques modernes. La solidesa d'aquesta estructura sobreviurà a la unió dinàstica dels Reis Catòlics i a la creixent voluntat centralista dels monarques de la casa d'Àustria. Morirà el 1714 com a conseqüència d'una guerra perduda per la Corona d'Aragó. Jaume I i els seus pobladors van portar la llengua catalana al nou regne. És la llengua que s'hi parla encara avui, a principi del segle XXI, i que hi és llengua oficial, malgrat que alguns l'anomenen d'una altra manera.

Els límits, al sud del nou regne, entre la Corona d'Aragó i Castella constituïen un motiu de conflicte des de feia temps. El 26 de març de 1244, Jaume I i Alfons X van posar fi, amb el Tractat d'Almirra, a aquell conflicte. Els límits entre ambdós estats restaren fixats per sempre més.

La zona nord del nou regne —el Maestrat i una part de les comarques de Castelló— va ser gairebé abandonada pels musulmans que hi habitaven des de feia segles i repoblada per cristians. Al sud de Castelló, fins al riu Túria, els sarraïns, que s'havien rendit mitjançant capitulació, van poder conservar les seves propietats i no es van veure forçats a exiliar-se. Per contra, uns milers de musulmans abandonaren la capital, que va ser minuciosament repartida entre els vencedors en un procés complex que no es va resoldre amb facilitat. El repoblament cristià va patir també nombroses anades i vingudes, i l'ocupació de les cases de la capital, lliurades en virtut dels serveis prestats, tampoc no va ser immediata. En qualsevol cas, conquesta, repartiment i repoblament van comportar una notable feudalització de l'estructura social i del sistema de producció del nou regne cristià.

Amb destí als Jocs Florals del 1879, el poeta valencià Rafael Ferrer i Bigné (1836-1892) va publicar a *La Renaixença* el poema *Lo Rat-Penat*,¹⁷ adreçat als valencians, en el qual els explica les virtuts del rei Jaume, posades de manifest sobretot, en aquest cas, en la conquesta de València: «Ara ojats, valencians: l'hora és sonada / en què la verge cerca el seu promès; / mireu-lo allí ... lo mai / vençut En Jaume, / lo rei Conqueridor ... ¡És ell, és ell!» I segueix: «És lo rei d'Aragó, rei de Mallorca, / comte de Barcelona i Montpeller, / acompanyat de sos prelats i nobles, / en mig d'un esquadró de cavallers.» Quant a la conquesta de València, escriu: «Així València, de Zean esclava, / des de son captiveri al cristià veu, / i sospirant de ignor que terme troba, / lo ardent sospir a En Jaume li remet.» Ferrer i Bigné, malgrat haver mantingut contacte amb Catalunya i amb el moviment de la Renaixença, mai no va qualificar la llengua parlada al País Valencià com a català, fins al punt que va arribar a fer la proposta que es denominés llengua llemosina, tot en l'esperit i la tendència reaccionària i anticatalana que no trigaria a prendre l'entitat *Lo Rat-Penat*, fundada el 1878 i que Ferrer i Bigné va presidir el 1881 i el 1882.

Va ser també a València, al jardí del parterre de la plaça d'Alfons el Magnànim, que, el 1891, l'escultor català Agapit Vallmitjana i Barbany (1833-1905) va plantar l'estàtua eqüestre de Jaume I que porta un drac alat. La idea d'erigir, a València, una estàtua al fundador del regne ja s'havia expressat el 1859 i havia reviscut sense èxit el 1876 en ocasió de commemorar-se el sisè centenari de la mort del sobirà. Amb motiu d'aquest esdeveniment, el nostre conegut Damas Calvet i de Budallès va publicar a *La Renaixença* el poema *A l'estàtua del rei en Jaume en sa inauguració*. En un to declamatori molt correcte, el poema acaba així:

¡Oh Gran Conqueridor! Tu que partires / d'aureola terrenal voltat, si és que ara / des de l'espai com un estel llumenes, / i, en mig dels teus, contemples aquest acte, / apoteosi del Rei qui féu la pa-

17. *La Renaixença*, any IX, 1879, tom 2, p. 84-87.

tria, / del qui sa llengua va fixar, de l'heroi / i paladí del Crist, ta gran figura, / que el bronze esmenta,
amb un llampec anima, / per a que amb los ulls de la matèria et vegin / los qui amb los ulls de l'espe-
rit t'admiren.¹⁸

Gens d'èxit no va tenir la política occitana de Jaume I, que no es volia resignar a acceptar les conseqüències que, per a la Corona, tenia la desfeta de Muret del 1213. Les circumstàncies no li van venir de cara, i no va aconseguir la influència sobre Provença i Tolosa de Llenguadoc a través de prínceps vinculats a Catalunya-Aragó. Per contra, els enllaços de Beatriu, filla de Ramon Berenguer V de Provença, amb Carles d'Anjou, d'una banda, i de Joana, hereva de Ramon VII de Tolosa, amb Alfons de Poitiers, germans ambdós de sant Lluís, rei de França, de l'altra, van ensorrar de manera definitiva les pretensions hegemòniques de Jaume I en aquells estats que, des d'aleshores, giraren al voltant de l'òrbita de París.

Jaume I va haver d'acceptar el Tractat de Corbeil (11 de maig de 1258), en virtut del qual el monarca francès renunciava a tots els drets que, com a successor de Carlemany, pogués tenir sobre els comtats catalans de Barcelona, Urgell, Besalú, Rosselló, Conflent, Cerdanya, Empúries, Girona i Osona. Jaume I feia la mateixa renúncia sobre Carcassona, Agde, Foix, Besiers, Nimes, Albi, el Rasès, el Lauraguès, el Termenès, el Minervès, Sault, Narbona, Tolosa de Llenguadoc, Gavaldà, el Carcí, Roergue, Millau, la Fenolleda, Querbús, Perapertusa, Puillorenç i Castellfisel. El 16 de juliol del mateix any, Jaume I renunciava també, a favor de Margarida de Provença, als seus drets històrics sobre les comarques provençals.

Era un canvi desigual. El sobirà francès renunciava a uns dominis que ja no eren seus des de feia segles. Jaume I encara hauria pogut tenir alguna opció sobre algunes de les terres que cedia al monarca francès. Tot amb tot, cal reconèixer que Corbeil va donar forma legal a una situació que ja era, d'una banda i de l'altra, irreversible. Les portes de la Mediterrània, ja obertes des de segles enrere, es feien, després del 1258, més grans encara. Els mercaders catalans s'hi tirarien de cap i Catalunya esdevindria, políticament i econòmicament, una de les més grans potències d'aquell àmbit geogràfic, des de l'Orient Mitjà fins a les costes peninsulars, el nord d'Àfrica inclòs. Que els poetes romàntics de la Renaixença, disposats només a cantar moments de glòria, o el que els semblava que ho era, de la vida i de l'obra política de Jaume I, mantinguessin un tancat silenci, en les seves creacions floralsques, sobre el fracàs definitiu de la política ultrapirinènica del Conqueridor és comprensible.

Els tractats de repartiment de les terres del llevant peninsular entre Castella i la Corona d'Aragó atorgaven el regne musulmà de Múrcia a la Corona de Castella. Alfons X va intentar, com a fase prèvia a la conquesta, anar infiltrant castellans en aquell regne, i també a Alacant, Elx, Llorca i altres poblacions de la zona fronterera. De fet, des del 1243, les autoritats musulmanes de Múrcia havien acceptat una mena de vassallatge a Castella. L'operació castellana va ser descoberta i denunciada i, a més a més, va afavorir l'enfrontament amb Castella. La revolta islàmica del 1264 va ser el punt de partença de la conquesta cristiana de Múrcia. El monarca castellà, no prou segur de les seves forces, va demanar el suport del seu sogre, Jaume I, la filla del qual, Violant, estava casada amb Alfons X. Era una empresa que despertava a la Corona d'Aragó un entusiasme perfectament descriptible. Tot amb tot, alguns sectors de la burgesia mercantil catalana, pensant treure'n un cert profit, van cedir a les pressions castellanques i a les del seu monarca. Aragó, amb un gran realisme, es va negar en rodó a col·laborar-hi. Els mesos de gener i febrer del 1266, els exèrcits de Jaume I ocu-

18. *La Renaixença*, any XXI, 1891, p. 458-460.

paven el regne, que no va trigar ni un dia a ser cedit a Castella. Els cronistes i els historiadors contemporanis castellans o bé no esmenten aquesta acció de Jaume I o la minimitzen. Per contra, la historiografia catalana, sobretot la més clàssica, ha lloat l'esperit de generositat, de lleialtat i de sentit de l'honor de Jaume I.

Els darrers anys del regnat del Conqueridor van ser, com els primers, convulsos i conflictius: revolta d'alguns sectors importants de la noblesa catalana (vescomte de Cardona i comtes d'Empúries i Pallars), fracàs a aconseguir la successió de Navarra i de la croada a Terra Santa i, sobretot, desordres a la ciutat de València i revolta dels sarraïns al sud d'aquest regne, a l'entorn de Xàtiva. Jaume I es troba a la recta final de la seva vida i ha de ser l'infant Pere qui accedeixi a combatre els revoltats. El nostre conegut poeta romàntic Francesc Ubach i Vinyeta va cantar, amb l'abrandament antimusulmà que ja hem trobat en d'altres poetes del moment, aquell episodi en la seva composició *Montesa cristiana*, que va aconseguir un premi extraordinari ofert per la Societat Catalanista als Jocs Florals del 1880. S'hi pot llegir un diàleg entre Jaume I i el seu fill Pere, en el qual el Conqueridor li diu: «Per ésser bon rei / segueix mes doctrines: / guerreja enemics, / tes pobles estima, / per ceptre i corona / capell i acer tingues.» I també, referint-se als revoltats musulmans: «Doncs que són rebels, / vènçe'ls, extermina'ls / de mal agraits / compassió no tingues.»¹⁹

Una de les accions polítiques del Conqueridor que ha fet vessar més tinta a la historiografia de tots els temps ha estat la polèmica divisió dels seus estats entre els seus fills, que va tenir lloc el 1262. Catalunya, Aragó i València van ser deixats al primogènit Pere, el futur Pere el Gran, mentre que amb les Illes i els comtats del Rosselló i la Cerdanya va crear una nova entitat política, el regne de Mallorca, amb capital a Perpinyà!, i en va fer lliurament al seu segon fill, Jaume, que d'aquesta manera va esdevenir, com el seu germà, sobirà d'un estrany conglomerat territorial sense cap ni peus, i font de conflictes interns i internacionals fins a la seva reintegració traumàtica a la Corona d'Aragó en temps de Pere el Cerimoniós, a mitjan segle XIV.

Hi ha dos aspectes que no es poden silenciar en una aproximació com la present a l'obra de Jaume I. Em refereixo a l'impuls municipalista del monarca i a la plena configuració institucional de les Corts com a òrgan legislatiu i de control de la monarquia. El primer aspecte es va posar de manifest en la institucionalització de les corporacions municipals de Barcelona (1249, 1258, 1260, 1265 i 1274), Lleida (1264), Perpinyà (1273), València i Mallorca (entre el 1266 i el 1275) o Figueres (1267), entre d'altres.

Després d'una vida tan rica i plena i de seixanta-tres anys de regnat, Jaume I va morir a la ciutat de València el 27 de juny de 1276. Els moments finals de la vida del Conqueridor van ser objecte de l'interès dels poetes floralescs de la segona meitat del segle XIX. Recollint la llegenda que, greument malalt a Xàtiva durant la revolta sarraïna esmentada, Jaume I es va intentar alçar per a combatre els seus enemics, l'acreditat poeta romàntic Antoni Camps i Fabrés (1822-1882) va escriure una composició (*L'última proesa del rei en Jaume*) que va aconseguir el primer accèssit a l'englantina d'or als Jocs Florals del 1866. Es tracta d'un poema amb tots els elements propis de la poesia romàntica més arquetípica: tempestes, crits, llàgrimes, núvols negres, veus de morts, llamps i boires. Unes mostres: «Plora la ciutat de Xàtiva, / plora de tristesa i dol; / per los carrers i les places / corren llàgrimes de dol; / lo palau del rei En Jaume / amb crits i guais se commou, / que lo gran rei debatega / amb malaltia de mort.»²⁰

19. *Jochs Florals de Barcelona. Any XXII de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1880, p. 89-96.

20. *Jochs Florals de Barcelona. Any VIII de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1866, p. 51-55.

Camps i Fabrés canta també la covardia dels moros revoltats, els quals fugen en veure que s'acosta la host catalana amb la corresponent senyera: «Al alvirar-la los àrabs / lo terror llur cor ne glaça. / Esporugits, tremolosos, / ¡és ell! cridaven, ell! guaitau-la / la senya del rey En Jaume: / i girant prest les espatlles, / com esfereïts i sards, / fujen, corren, volen, salten, / i entre boscos i senyals / lleugers com fures s'amaguen.»

El professor de literatura de la Universitat de Barcelona Josep Franquesa i Gomis (1855-1930) va publicar el 1879, a *La Renaixença*, el poema *Lo rei a l'espasa*, que narra un inventat diàleg de Jaume I, des del llit de mort, amb la seva espasa. S'hi poden llegir aquestes dues estrofes. La primera: «L'espasa que brandava en les batalles / sostenia valent en la mà destra / i a sos llavis morats se l'acostava / abans d'abandonar-la per a sempre.» I, adreçant-se a l'espasa: «Adéu, adéu, espasa vencedora, dolça companya de les glòries meves / lo braç que t'aixecava altiva i forta / per última vegada et pot estrènyer.»²¹

El 1888, el valencià Constantí Llombart, pseudònim de Carmel Navarro i Llombart (1848-1893), va publicar a *La Renaixença* un llarg fragment del seu poema narratiu *La mort del Conqueridor*, que havia aconseguit un guardó als Jocs Florals organitzats per l'associació Lo Rat Penat. És un poema de to romàntic que està farcit de tots els tòpics propis dels poetes floralescs, entre els quals, una vegada més, l'animadversió cap als musulmans: «¡Ha mort lo rei En Jaume! Aquell invicte / rei que amb l'acer flamíger de sa espasa, / per son braç arrancar sabé tres regnes / a la invilida raça musulmana.» I també, seguint el cànon expressiu del Romanticisme més tronat: «¡Ha mort lo rei! La desgràcia / prompte entre el poble cundix, / i per tot arreu s'escolten / plors, gemechs, clamors i crits, / que ben clarament expressen / lo dolor que està sentint, / al mancar-li lo monarca / a qui tant té que agrair.»²²

M'he referit fins ara a aquells poemes que tracten aspectes puntuals de la vida de Jaume I. Voldria ara esmentar algunes creacions literàries que es refereixen a aspectes més generals de la trajectòria del Conqueridor.

El 1874, el cerdà Lluís Cutchet i Font (1815-1892), historiador, polític i escriptor, gran impulsor del moviment de la Renaixença i de la doctrina proteccionista, va publicar a *La Renaixença* l'article «A don Jaume I d'Aragó», que és una llarga apologia del Conqueridor en la qual es poden llegir coses com aquesta:

Fill d'herois que havien trencat les cadenes posades als avis nostres per los homes del turbant [...]; vós, tan ple de generositat com valentia; vós, vertader pare del poble, a qui tants drets i tants bons furs espontàniament atorgàreu; admirable com a rei, com a legislador i com a capità; amic de fer justícia a nobles i a plebeus; casi sempre a cavall per muntanyes i plans, amb l'espasa a la mà en honra de la pàtria contra estols de contraris; vós, que de vostres ciutats i viles ne féreu centres de les més amples llibertats, convertint sobretot la capital catalana en una verdadera república, reservant-vos solament un protectorat benèfic, car realment en república fou convertida Barcelona per la institució del Consell de Cent, espill etern de sabiduria patriòtica [...].²³

Només quatre anys més tard (1878), el poeta romàntic Josep Martí i Folguera (1850-1929), que seria mestre en gai saber el 1892, va publicar, també a *La Renaixença*, el poema *Lo gran rei*, que havia guanyat el primer premi —consistent en una corona d'or i plata— al certamen dels Felibres de Montpeller. Deixant de banda la ja coneguda animadversió cap als sarraïns dels poetes del seu temps, cal

21. *La Renaixença*, any IX, 1879, tom 2, p. 36-38.

22. *La Renaixença*, any XVIII, 1888, p. 297-304.

23. *La Renaixença*, any IV, 1874, p. 165-172.

destacar-ne els esments a la llengua catalana, que contenen una dura crítica a aquells sectors socials de Catalunya que li havien girat l'esquena. Adreçant-se a Jaume I, escriu: «I la gran parla, la catalana, / no rebutjava llavors ningú, / com la rebutja la colla vana / que en nostra terra no pensa en tu. / Potser no saben encara / los mals catalans que hi ha, / que tu en ta grandor preclara / parlaves en català.»²⁴

També fa esment de la relació entre Jaume I i la llengua catalana Francesc Casas i Amigó (1859-1887), que, el 1887, va guanyar l'englantina als VIII Jocs Florals amb la seva composició *La llengua catalana*, d'alguna manera influïda per la poesia verdagueriana. Casas es plany de les desgràcies de la pàtria i de l'escomesa contra la llengua catalana: «En ample llit de runes la Pàtria s'estenia / per cloure les parpelles a l'ombra de la mort. / ¡Oh Pàtria malaurada, de tu què en restaria / sens la pairal masia / on los vellets encara remembren ta dissort!» I segueix: «En orfanesa trista la Llengua Catalana, / caiguda de sa glòria com astre del cel blau, / allí va recollir-se fugint d'una germana / que fent-se'n sobirana / amb un ruixat de ferro colgava el seu palau.» Avançat el poema, apareix Jaume I: «Lo nostre rei En Jaume, camí de ses conquestes, / te du sempre a la gropa del galopant corcer, / tu poses en sos llavis lo tro de les tempestes / i quan escriu ses gestes / tu fas brillar sa ploma com brilla el seu acer.» Els dos primers versos de la darrera estrofa parlen ja sense embuts de la renaixença del català: «¡Germans de Catalunya, cantem sa renaixença / vora el dosser de palmes on brillen sos encants.» I segueix, com a punt final: «i per la que va perdre dels furs en la defensa, / una corona immensa / que brille en les centúries teixim-li amb nostres cants!»²⁵

Un darrer esment, i molt especial atesa la personalitat de l'autor, és la visió que el gran poeta de la Renaixença, Jacint Verdaguer, ha deixat de l'obra de Jaume I. Va ser, també, en uns Jocs Florals, els del 1881, el lloc en el qual mossèn Cinto va pronunciar un discurs d'alt significat patriòtic i d'enyorança del passat històric. Verdaguer comença manifestant que el Conqueridor és una «gentil figura catalana que em té robat lo cor.» Cada acció de Jaume I «és lo cant d'una epopeia que més que en les obres dels poetes, llegim en les planes de la història, en lo mapa de l'antiga Catalunya, trossejat per nostra mala sort.»²⁶

Verdaguer sosté que els historiadors, tant els catalans com els no catalans, «confessaran que ell és lo geni de nostra nacionalitat, i son regnat [...] la temporada més gloriosa, per no dir lo segle d'or, de nostra història; i los lingüistes afegiran que fou, ensems que el seu més gran propagador, lo Dante de la nostra llengua.» El Conqueridor va obrir al català «immensos horitzons» i va fer possible que aquesta fos la llengua de Ramon Llull, Ausiàs Marc i Vicenç Ferrer.

Verdaguer elogia el fet que Jaume I parlés el català amb tothom, sense importar-li la llengua dels seu interlocutor: «En català enraonava amb lo rei de Castella, en català escrivia al Kan Tartàric i al soldà de Babilònia.» El català assoleix, en tots sentits, la majoria d'edat durant el regnat de Jaume I:

I traient del seu modest bressol eixa dolça llengua, li lleva, per fer-la literària, los bolquers que l'estretejaven, la enjoia amb perles dels dialectes del migdia de França, i la parla ell mateix a les corts de Saragossa, estenent-la amb son exemple per Aragó, Múrcia i Oriola [...]; pugna —encara que amb no gaire sort— per fer-la entrar, al costat del llatí, en los tribunals, i en los *studis generals* de València i Barcelona.

24. *La Renaixença*, any VIII, 1878, tom 1, p. 528-530.

25. *Jochs Florals de Barcelona. Any XIX de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1887, p. 99-103.

26. «Discurs del Sr. President del Consistori D. Jacinto Verdaguer», *Jochs Florals de Barcelona. Any XXIII de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1881, p. 25-36.

El final del paràgraf és propi d'un poeta: «i la passeja triomfant al seu costat, com una reina enamorada, que en sa dolça il·lusió veuria créixer en l'esdevenidor amb sa estimada Catalunya, i arribar a ser la llengua a mig món.» Un final combatiu: «Per arrancar la llengua a un poble, cal abans arrancar-li la vida.» De la intervenció de Jaume I a la *Crònica reial*, mossèn Cinto afirma que se'n pot dir, «com de pocs llibres, que tot és or.» Compara Jaume I amb Cèsar, pel fet que ambdós van saber manejar «tan bé la ploma com l'espasa».

Verdaguer va tenir una sensibilitat especial pels temps en què Catalunya estenia la seva influència, o la seva germanor, cap a les terres que avui qualifiquem de Països Catalans, i es va plànyer de la seva destrucció al llarg de la història. Parlava, en aquest sentit, de «pàtria comuna», tot denunciant que «darrera els Pirineus els seus habitants aprenen de confegir, de llegir i fins de resar el parenostre en llengua francesa.» Tot amb tot, «hem sentit batre allà com assí, i en lo Rosselló com en València, en l'alta Cerdanya com en l'estol de les Balears, esbarts de rossinyols saludant l'aurora de nostra renaixença literària.»

Aquesta idea de pancatalanitat porta Verdaguer a adreçar-se als catalans de Montpeller, pàtria de Jaume I, tot convidant-los a sentir-se identificats amb els catalans del Principat:

Montpellerins, fills del migdia de França, catalans de part d'allà del Pirineu, vostre compatriota don Jaume I vos lliga als catalans d'Espanya amb doble i estret parentiu de sang, si no és prou lo parentiu de glòria, com l'anomena Tourtoulon.²⁷ Fills d'Aragó, els vostres pares agermanats amb los nostres seguiren sa bandera triomfant en trenta batalles campals, a la conquesta de la perla del Mediterrani i a redimir amb sa sang la no menys hermosa perla del Cid.

Així acaba el discurs de Jacint Verdaguer sobre Jaume I:

Sia, doncs ara i sempre, son nom nostra bandera; sia sa llengua, sa sang i sa fe, nostra sang i nostra llengua; i els fills de Catalunya, d'eixa terra que ell eixamplà amb sa espasa i amb sos braços a la mida del seu cor, podrem creure que l'esperit del gran rei viu entre nosaltres, amb més raó que del fantàstic rei Artús ho creien los antics bretons. ¡No!, puix nostra mai prou estimada Catalunya viu encara, don Jaume no és pas mort.

A manera de síntesi

Jaume I va ser una gran font d'inspiració dels poetes floralescos durant la segona meitat del segle XIX. A Catalunya sobretot, però també a les Illes i al País Valencià. Els poetes de la Renaixença van trobar en Jaume I els elements bàsics de la seva obra de reconstrucció de la memòria històrica d'un país que anava reviscolant. Necessitaven un personatge que encarnés el passat gloriós que volien fer reviure. Però també van abocar sobre Jaume I alguns dels grans tòpics romàntics del moment i els elements prou significatius del que era una mentalitat conservadora quan no nítidament reaccionària. Jaume I és sobretot un guerrer que amb la seva espasa —tema recurrent— anorrea els infidels musulmans i instaura l'única religió autèntica, el cristianisme, a les terres que conquereix. L'animadversió contra els sarraïns és general i no té cap excepció. Arriba fins a la crueltat i l'odi, i l'anorreament

27. L'occità Charles de Tourtoulon (1836-1913) va ser un dels primers historiadors que va estudiar el regnat de Jaume I des d'un punt de vista general. Els anys 1863-1867 va publicar la seva obra: Charles de TOURTOULON, *Jacme I le conquérant, roi d'Aragon, comte de Barcelone, seigneur de Montpellier*, Montpellier, 1863-1867. Pocs anys després, se'n va publicar la traducció al castellà: *Don Jaime I el Conquistador, rey de Aragón*, València, 1874.

de la població islàmica a les Illes i al País Valencià és presentat com un motiu de glòria, com una de les accions polítiques més brillants del monarca.

Aquest to de menyspreu cap als musulmans és present àdhuc en el poema «Don Jaume en Sant Jeroni», de Jacint Verdaguier, escrit els anys setanta, que forma part del llibre *Pàtria*, publicat el 1888. El Conqueridor sent la veu d'un estel que li diu: «Torna-li [a Catalunya] dues germanes [Mallorca i València] / que prengué el moro traïdor», i Jaume I exclama: «Germanes de Catalunya, / i encara porten lo jou ? / Rei moro que les tens preses, / jo et vull veure a mos genolls.— / Si l'obirassen los moros, / les deixarien de por.»²⁸

Una versió de l'acció expansiva de Jaume I fa referència a la llengua catalana i a la seva difusió a les terres conquerides pel sobirà. Alguns autors, pocs, es refereixen a les noves terres incorporades a la Corona com una unitat nacional. I, en tot cas, és només el rei Jaume qui aplega sota el seu comandament els nous regnes i qui és, per tant, l'element que els atorga unitat.

Els poetes floralescos i renaixentistes es refereixen sempre a Jaume I com a rei d'Aragó, poques vegades com a comte de Barcelona i mai com a rei de Catalunya. Si els escriptors amb consciència nacional catalana van fer això, potser no ens hauríem de sorprendre que els historiadors espanyols i els de fora de la Península hagin fet des de sempre el mateix i hagin anomenat —fins avui— aragonesos els catalans de l'edat mitjana, que, com a tals, amb excepcions puntuals, desapareixen del relat històric.

Ja ho he dit: de Jaume I, interessen només els moments de glòria, d'èxit, a més de la naixença i la mort. Aquesta, embolcallada també de llegendes o mitges llegendes, apareix com un moment heroic i, per tant, com un gran moment en la trajectòria del Conqueridor. No interessen tampoc, amb alguna excepció, els aspectes institucionals, els socials i els econòmics. Els culturals es limiten a l'esmentat tema de la llengua, a la Crònica i a algun personatge del seu temps. Tot plegat, molt d'acord amb les tendències de l'època i amb la mentalitat dels homes de la Renaixença. Només tenint en compte aquesta realitat és possible entendre com van veure Jaume I els poetes del segle XIX, ben diferent de com l'han vist els historiadors contemporanis. Però aquesta, la visió historiogràfica, és una altra qüestió que s'allunya de l'objectiu d'aquest article.

4. L'ESPERIT DEL SETÈ CENTENARI DEL NAIXEMENT DE JAUME I (1908)

La celebració del setè centenari del naixement de Jaume I s'inscriu en una conjuntura política que afavorí que aquell esdeveniment tingués un caràcter ben divers del que havia tingut el sisè centenari de la seva mort. Els seus organitzadors, ateses quines eren les necessitats polítiques de Catalunya, van saber utilitzar la commemoració com a instrument de presa de consciència del poble català. Recordem només que dos anys abans, el 1906, havia aparegut l'obra cabdal d'Enric Prat de la Riba, *La nacionalitat catalana*, i que tots els partits catalans, tret del radical, havien posat en marxa un dels moviments polítics unitaris més reeixits que ha tingut el país, la Solidaritat Catalana, la qual havia aconseguit d'aplegar unes dues-centes mil persones en la manifestació que va patrocinar. Aquell mateix any, encara, el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana va reunir a Barcelona més de tres mil congressistes, els quals, amb la seva presència, van donar un testimoni cívic d'interès del qual ultrapassà de molt l'estrictament erudit. L'any següent (1907), en plena efervescència catala-

28. JACINT VERDAGUER, *Totes les obres*, vol. 1, *Poesia*, ed. a cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul, Barcelona, Proa, 2005, p. 195 i 689.

nista, la Solidaritat Catalana aconseguia quaranta-una de les quaranta-quatre actes dels diputats del Principat; Prat de la Riba assumia la presidència de la Diputació Provincial de Barcelona i es creava la més alta corporació acadèmica i científica de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans.

No es podia, doncs, el 1908, sobretot després de l'experiència del ja esmentat Primer Congrés de la Llengua Catalana, convocar una reunió erudita (penso ara en el Primer Congrés d'Història de la Corona d'Aragó —un dels fruits més notables de la commemoració— i al qual alludiré tot seguit) d'esquena a la realitat política, i posar en marxa un seguit d'actes culturals, cívics i festius sense intentar d'atreure sectors de la població al més amplis possible. El centenari va ser una arma pacífica de lluita contra el centralisme que des del 1707 al País Valencià, el 1714 a Catalunya i el 1715 a les Illes havia maldat per anorrear la personalitat històrica d'aquestes nacionalitats. «Les tres llargues centúries d'ensopiment hivernal de la consciència catalana», escriurà, amb el to abrandat que el caracteritzava sovint, Jaume Collell i Bancells, tot indicant l'esperit que havia de presidir la commemoració del centenari:

En res s'han fet sentir com és en els dominis de la Història. La raça dominadora, enlluernant-nos amb l'aparent grandesa i gloriola d'oripell de les aventures europees, i sobretot amb la fantasmagoria opulent de la descoberta i explotació de les Amèriques, ens causà als catalans, en el concepte de nacionalitat, una capitis diminutio tal que arribà gairebé a ser un oblit de la pròpia personalitat, com si diguéssim una atrofia del sentiment de la identitat personal, que és la consciència del jo individual com de l'ésser col·lectiu.²⁹

El menyspreu i l'oblit de la història de Catalunya, en tots els àmbits de l'ensenyament, que imperava al país d'ençà dels primers anys de la Restauració, contribuïren també a fer més difícil el retrobament de la consciència nacional catalana. «Lo gran rei! Fins ell, la més alta i noble figura del rei de l'Edat mitjana [...], va ser posat a la penombra d'un tercer terme en la història general i més encara en la memòria dels pobles. La llegenda castellana, com espessa mata de plantes parasitàries, cobrí i amagà la història de Catalunya als mateixos catalans [...]. La influència que aquest desconeixement ha de tenir», segueix Collell, «en la direcció de l'actual moviment de reconstitució en sentit francament nacionalista no cal més que assenyalar-la, i per això», i ara ve el més important del text de Collell, «creiem necessari, urgentíssim, aprofitar totes les ocasions que oferir-se puguin per retornar-li al nostre poble el que es pot anomenar *consciència històrica*. Ara se'n presenta una d'oportuna [...] amb motiu del VIIè centenari del naixement del rei En Jaume el Conqueridor.» I més endavant: «Llegint i meditant els alts fets i els ensenyaments del gran rei, sembla que un se sent més català, perquè penetra més endins, en lo sentit íntim de la nostra nisaga.»

Calia, per tant, que el centenari contribuís a presentar un sobirà que estigué identificat amb el poble, que enfortís les llibertats populars, que era un «pastor de pobles». A més a més, calia acostar la Crònica reial a tots els catalans. «Per això, creiem nosaltres», és encara Collell qui parla, «que la mira principal que s'ha de tenir en la celebració del centenari del rei En Jaume ha de ser popularitzar, vulgaritzar, aqueixa obra cabdal de la nostra literatura.» Jaume I havia d'estar present a totes les poblacions de Catalunya; és a dir, no es tractava d'organitzar actes solemnes a Barcelona, sinó d'apropar a tot el poble català l'exemple de Jaume I. Si es tenien en compte aquestes consideracions, els resultats serien també molt positius: «Si es fes durant l'any centenar», escriu l'autor esmentat —que és, penso,

29. JAUME COLLELL I BANCELLS, «Lo centenar del gran rei», a *Estudis Universitaris Catalans*, vol. 1, Barcelona, 1907, p. 277-280.

qui millor concretà el veritable sentit de la commemoració—, «una espècie de curs ambulat, o sia una sèrie de conferències en les principals ciutats i viles de Catalunya sobre el regnat del nostre gran rei [...], molts que ara no ho coneixen entendrien la raó de les nostres legítimes reivindicacions nacionalistes.»

Una gran part d'aquestes admonicions, les escoltaren aquells que es van encarregar de l'organització del setè centenari del naixement de Jaume I. Malauradament, no les van tenir presents aquells que, el 1976, van utilitzar la commemoració del setè centenari de la seva mort, no per deixar constància de les reivindicacions nacionals de Catalunya, sinó com una forma més de justificar despeses de viatge i grans àgapes, de convidar a prendre part a actes oficials, sense interès popular i sempre en espera de reciprocitats, amics de catalanitat dubtosa o d'acostar-se ni que sigui de manera efímera però degudament eternitzada a la televisió, als més alts i sovint inassolibles i impenetrables cercles de poder polític de l'Estat.

5. LA COMMEMORACIÓ DEL SETÈ CENTENARI DEL NAIXEMENT DE JAUME I ALS PAÏSOS CATALANS

No és pas possible de fer una exposició, ni que sigui abreujada, dels nombrosíssims actes que van tenir lloc arreu dels Països Catalans per tal de commemorar el setè centenari del naixement de Jaume I. Penso que poques efemèrides d'aquest tipus han assolit una difusió més àmplia que aquella de la qual m'ocupo. Les dades que arribaren a les redaccions dels diaris, sobretot a la del barceloní *La Veu de Catalunya*,³⁰ posen en relleu que fins i tot poblacions que no eren centres administratius de primer ordre volgueren tenir una presència activa en la commemoració. Deixant de banda Barcelona, Ciutat de Mallorca, València i Montpeller, sabem que les festes aconseguiren una presència cívica important a Tarragona,³¹ Girona, Sabadell, Olot, Montblanc, Manresa, Bàscara, Montsó, Xàtiva, Saragossa, Molins de Rei i tantes i tantes altres ciutats de l'antiga confederació catalanoaragonesa. La iniciativa dels actes va ser també plural: municipis, corporacions acadèmiques, associacions culturals, partits polítics i institucions d'ensenyament, entre d'altres. Bé que, en general, tothom donà facilitats per al muntatge del centenari, no mancaren algunes oposicions, com la dels blasquistes valencians.

A Girona, per exemple, la iniciativa de commemorar el centenari sortí del Centre Catalanista de Girona i la seva comarca, el qual adreçà a l'Ajuntament una petició en aquest sentit:

Que acostant-se la data del VIIè centenari de Jaume I el Conqueridor, que s'escau el dia 2 de febrer vinent, diada que s'apresten a festejar les principals poblacions de nostra terra per ser una commemoració de la figura més gegantina de la nostra història i atenant que ella representa per a Catalunya la vera encarnació de la nostra raça, la consagració de la nostra personalitat col·lectiva i la instauració de la democràcia popular donant la participació al poble en el govern i assentant el fonament dels municipis catalans [...].

Atès també l'afecte que Jaume havia professat a la ciutat, demanaven a les autoritats municipals que retessin un homenatge al sobirà, amb motiu del setè centenari del seu naixement. Signava la petició el secretari accidental, el conegut erudit Joan B. Torroella.

30. A partir dels mesos de gener i febrer del 1908, els corresponsals d'arreu de Catalunya, València i el Rosselló d'aquest diari anaren publicant una infinitat de notícies referents a aquesta commemoració.

31. Jaume BOFARULL, «El centenar del rei en Jaume. El centenar a Tarragona», a *Estudis Universitaris Catalans*, vol. 1, Barcelona, 1907, p. 263-264.

Com a resposta, l'Ajuntament va decidir donar el nom de Jaume I a un carrer o avinguda de la ciutat, fer figurar la representació del monarca en el segell municipal, repartir socors als pobres de Girona el dia 2 de febrer, celebrar un homenatge públic i fer una gran ballada de sardanes a la plaça de la Constitució. Els ciutadans d'aleshores pogueren congratular-se, doncs, que les primeres autoritats municipals escoltessin la veu d'una institució ciutadana de tipus polític. D'altra banda, el diari *Lo Geronès* publicà un número dedicat a homenatjar Jaume I. Hem d'assenyalar que, en general, els actes aconseguiren una àmplia difusió a la premsa catalana i que la castellana manifestà una fredor molt més gran. Llegint i comparant *La Veu de Catalunya*, *La Vanguardia* i el *Diario de Barcelona*, podem adonar-nos tot seguit de quin era el veritable caire que tenia la commemoració del centenari.

L'acte central se celebrà, però, a Montpeller, ciutat natal de Jaume I.³² Entre les personalitats que representaren Catalunya a Montpeller, cal esmentar el senador Ramon d'Abadal i Calderó; el diputat Josep Puig i Cadafalch; Jaume Massó i Torrents, de l'Institut d'Estudis Catalans; l'estudiant Lluís Nicolau d'Olwer, dels Estudis Universitaris Catalans, i el jove Ramon d'Abadal i de Vinyals, de l'Associació Catalana d'Estudiants. També les Illes i el País Valencià tingueren una nodrida representació a Montpeller. En síntesi, els actes del dia 2 se centraren entorn de la manifestació cívica a la torre dels Pins, per tal de posar una garlanda de flors a la làpida de Jaume I que des de feia nou anys hi havia encastada; hi pronuncià un discurs Puig i Cadafalch, que posà en relleu la plenitud catalana dels temps de Jaume I. Després se celebrà un ofici religiós a la catedral, amb sermons patriòtics dels bisbes de Perpinyà i de Montpeller; una recepció oficial; una sessió literariomusical, amb molts parlaments —entre els quals, un de Puig i Cadafalch, presentant el Pirineu com a columna vertebral dels pobles catalans d'ambdues bandes, i un altre de Ramon d'Abadal— i, després, un banquet. Malgrat la solemnitat i la simpatia amb què els delegats de tots els antics estats de la Corona d'Aragó van ser rebuts per la població de Montpeller, no tot van ser flors i violes, perquè la celebració del centenari també despertà una forta oposició en alguns sectors republicans d'esquerra. Segons el cronista Pere Pagès i Rudesà, de *La Veu de Catalunya*, aquells opinaven que les festes eren inspirades en el «realisme» i el «clericalisme». «Ja hi hagué pel mig tot allò de *la mano negra de la reacció*, i això ressona intensament en els esperits d'aquesta política jacobina i sectària que predomina en el govern de la França», escriví Pagès.

Un altre fet curiós de l'acte de Montpeller va ser la presència d'incògnit, en aquesta ciutat, del carlí Jaume de Borbó, que hi anà expressament des de París, perquè, segons manifestà al capellà de Valls, mossèn Jaume Bofarull i Cendra:

Enterado de estas fiestas conmemorativas del nacimiento del gran rey Jaime I de Aragón, a quien yo considero como a uno de mis gloriosos ascendientes, me he creído en el deber de asistir a ellas, y he venido expresamente de París.

El certamen de l'Ateneu de Tarragona

L'acte més significatiu que, en homenatge a Jaume I, va tenir lloc al Principat va ser el certamen organitzat per l'Ateneu de Tarragona amb l'objectiu de premiar diversos treballs destinats a estudiar i evocar la persona i l'obra del Conqueridor. Signaren el cartell corresponent, que porta data del 15 de maig de 1908, eminents personalitats de la vida acadèmica i cultural de Catalunya, presidides per Antoni Rubió i Lluch. Integraven el jurat Jaume Massó i Torrents, en qualitat de vicepresident, i, com

32. Jaume MASSÓ TORRENTS, «Sisè centenar de la naixença del rei en Jaume I», a *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 1908, p. 613-614.

a vocals, el canonge Anton Balcells, Joan Alcover, Lluís B. Nadal, Joan Poblet i Teixidó, Pere Lloret i mossèn Jaume Bofarull i Cendra.

L'acte públic d'atorgament dels premis va tenir lloc al Teatre Principal de Tarragona el 25 de setembre de 1910. La vàlua dels premiats posa de manifest l'alt interès que el certamen va despertar en els ambients culturals del país. És també molt significatiu el fet que els premis de poesia, el primer i els dos accessits, fossin atorgats, per aquest ordre, a tres composicions escrites, respectivament, en català, occità i francès.

Mossèn Llorenç Riber i Campins (1881-1958), per la seva composició *A l'alt rei en Jaume*, va aconseguir el primer premi de poesia, dotat amb una estàtua de bronze oferta per Alfons XIII. El primer accessit va ser concedit al metge de Besiers Leopold Fabre per la composició *Odo a en Jacme lou Conquistador*. La darrera estrofa és un cant de fraternitat a aquelles nacions agermanades en el passat: «O fraires catalans, que la raive d'En Jacme / Dins un coumun amour nous tènque e nous aflame / E, joust un vent de libertat, / Marchem fiêrs, lou cor naut, vers nostro Renaissénço / Lengadoc, Aragoun, Catalougno e Provéncio / Al bel noum de Fraternitat!»

El segon accessit va ser per a Raoul Villedieu, estudiant de dret a Lunèl (Erau), pel seu poema *En honneur du haut roi Jacques I le Conquérant*. Malgrat la bona intenció del poema, l'autor no es pot alliberar del pes del jacobinisme del seu país d'origen. El delaten els tres darrers versos del poema: «Dans le paradis où tu dors, / C'est que tu réunis, dans un amour immense, / Deux nations: l'Espagne et la France!»

El premi de l'Ajuntament de Tarragona al millor estudi sobre la importància de Jaume I en la constitució definitiva de la nacionalitat catalana va ser concedit a l'economista i historiador Manuel Reventós i Bordoy (1889-1942) pel treball que portava el mateix títol de la convocatòria. A més a més, es van atorgar dos accessits. L'un, a mossèn Espiridon Duran (lema: «Catalunya és la nació de Jaume I»). L'altre, a l'historiador Emili Morera i Llauredó (1846-1918), presentat amb el lema: «Son geni avassallava la fortuna i son alè la mitja lluna». Morera va ser l'autor de l'obra *Tarragona cristiana* (1897-1898).

El premi de la Diputació Provincial de Tarragona, destinat a un estudi iconogràfic sobre Jaume I, va ser concedit a l'eminent dibuixant i tipògraf Eudald Canibell i Masbernat (1858-1928) pel seu treball *Estudi iconogràfic del rei Jaume I el Conqueridor*.

El guardó de la Diputació Provincial de Barcelona va ser atorgat als joves historiadors Ramon d'Abadal i de Vinyals (1888-1970) i Ferran Valls i Taberner (1888-1942) pel seu imponent estudi *Exposició de l'obra legislativa del rei en Jaume I en els reialmes de llengua catalana i sentit de la mateixa*.

L'arxiver i historiador madrileny, aleshores secretari de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Eduardo González Hurtebise (1876-1021), va ser el guanyador del premi concedit per l'Ajuntament de Barcelona, pel seu treball *Recull de documents inèdits del rei en Jaume I*.

El premi de l'Ajuntament de Tarragona va ser concedit al també jove historiador Francesc Martorell i Trabal (1887-1935) pel seu *Estudi crític-literari de la Crònica del rei en Jaume*.

Finalment, el premi de l'Empresa Editora de les Obres de Jaume I va ser per a l'historiador Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961) pel seu treball *Obres més importants que han tractat de la Crònica de Jaume I i sentit de les mateixes*.

Manuel Reventós, Ramon d'Abadal, Ferran Valls, Francesc Martorell i Lluís Nicolau d'Olwer, estudiosos destinats a acomplir un paper de primer ordre en la vida cultural i, en alguns casos, política de Catalunya, tenien només entre vint i vint-i-dos anys quan les seves obres van mereixer l'atenció d'un jurat que, com ja he assenyalat, era també de primera categoria. En aquell certamen tarragoní, sota l'impuls d'un monarca amarat de valors simbòlics i patriòtics, emergí una generació de joves

erudits, molts dels quals tindran una relació estreta amb l'Institut d'Estudis Catalans i realitzaran una obra erudita d'un valor extraordinari.

Un altre eminent barceloní, Jaume Massó i Torrents (1863-1943), més gran que aquells, membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans (1907), va pronunciar —per delegació del president del certamen— el discurs de clausura, que va dedicar a estudiar la Crònica de Jaume I. Defensà la paternitat directa del monarca en la redacció del text i el paper que la llengua catalana va tenir en el món cultural del segle XIII, la qual cosa explicava la maduresa literària de la narració reial.

L'historiador mossèn Jaume Bofarull i Cendra (1870-1936), en la seva condició de secretari del jurat, va fer un judici crític dels treballs premiats. En el seu parlament, destacà la relació entre Tarragona i Jaume I, aleshores enterrat a la catedral d'aquesta ciutat. Explicà que s'havien presentat vint-i-sis composicions poètiques i disset treballs en prosa.

De l'estudi de Manuel Reventós, va extreure'n una breu definició del concepte de nació:

[...] els historiadors i sociòlegs, més aviat que els juristes i els polítics, han fixat que l'essència de la nació «és una unitat de cultura, una collectivitat autòctona d'éssers units per condicions objectives de vida, del qual lligam tenen noció, o quan menys sentiment, els associats.»

També els treballs científics d'Abadal i Valls, el de González Hurtebise i el de Nicolau, tots ells estudis extensos i d'una erudició excepcional, van ser mereixedors d'una àmplia ressenya en el discurs de Bofarull. Posen de manifest l'extraordinària acollida que el certamen de Tarragona va aconseguir en els ambients erudits del país i la vàlua de les noves generacions d'historiadors que emergien en aquell principi de segle. Jaume I, la seva vida i la seva obra van ser l'impuls per a un esforç acadèmic de primer ordre.³³

Altres actes als Països Catalans

Arreu dels Països Catalans, la premsa es va fer ressò de l'homenatge i publicà articles evocant la personalitat de Jaume I. Els setmanaris *Catalunya Nova*, de Tarragona, *El Fluvià*, d'Olot, o *La Conca de Barberà*, de Montblanc, tots ells de signe catalanista conservador, se sumaren entusiasmats a l'homenatge. Josep Carner publicà a *La Veu de Catalunya*, el primer de febrer de 1908, un valuós article titulat «Balada de l'alta naixença del rei En Jaume». A Madrid, el diari *El Siglo Futuro* s'adherí també a la commemoració del centenari. A Sabadell, la Lliga —partit que va capitalitzar els actes d'homenatge al Conqueridor— encarregà al pintor Josep M. Bosch un retrat del monarca.

Al País Valencià, el centenari trobà, però, com he dit, serioses dificultats entre els blasquistes, majoritaris aleshores en el govern municipal de la capital, els quals, com a republicans, no veien amb bons ulls que es retés homenatge a un rei. L'associació Lo Rat Penat, en canvi, organitzà diferents actes per tal de commemorar el centenari del naixement de Jaume I.

A les Illes, es produí un fet curiós: el bisbe de Mallorca publicà una carta pastoral, endreçada als feligresos i a la clerecia, recomanant-los de donar suport a l'homenatge a un sobirà que, per damunt de qualsevol altra consideració, tenia el gran mèrit d'haver introduït a les Illes la civilització cristiana. Jaume I donava, doncs, una mica per a tot.

33. *Certamen científic-literari organitzat per l'Ateneu de Tarragona en honor de l'alt rei en Jaume I lo Conqueridor ab motiu del VII centenari de son naixement*, Ateneu de Tarragona, Publicació «Tarraco», Impremta d'en Francesc Sugañes, Tarragona, 1911, 124 p.

6. EL PRIMER CONGRÉS D'HISTÒRIA DE LA CORONA D'ARAGÓ (JUNY DEL 1908)

Una de les realitzacions més brillants de la Junta promotora de les festes de commemoració del setè centenari del naixement de Jaume I va ser la celebració del Primer Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, que tingué lloc a Barcelona el juny d'aquell mateix any 1908. La idea, però, ja venia de lluny. Com explica Lluís B. Nadal,³⁴ professor d'història de Catalunya als Estudis Universitaris Catalans, l'estiu del 1904 s'havien aplegat a Lleida representants de Catalunya, Aragó, València, Mallorca i el Rosselló per tal de convocar, a la primavera del 1906, un congrés d'història dels seus països a València (val a dir que la idea primitiva havia estat de convocar un concurs que pogués premiar més generosament del que ho feien els Jocs Florals els treballs erudits dels historiadors catalans). A la reunió de Lleida, es decidí també que el segon congrés es reuniria a Saragossa el 1908, any «en el qual s'esqueia no solament el setè centenari del gran rei aragonès, sinó també el primer dels setges d'aquella ciutat per les tropes franceses, commemoració a la qual els saragossans han donat molta més importància.»

Diversos ajornaments i dificultats administratives impediren, però, que el congrés se celebrés abans del 1908. L'organització d'aquest Primer Congrés va ser bastant plural. «Aprovada la proposta per l'Excm. Ajuntament», es pot llegir a les actes, «foren convidades, per aquest, diverses corporacions i associacions literàries i artístiques barcelonines a una reunió prèvia a la Casa de la Ciutat [...]. Tinguda la sentada [...], es constituí la junta organitzadora, composta de representants d'aquelles corporacions i associacions i de personalitats distingides en el conreu de la història de Catalunya.»

Un repàs, ni que sigui feixuc, a la nòmina d'institucions acadèmiques, culturals, cíviques, polítiques, municipals, artístiques, jurídiques, professionals i religioses que donaren suport, amb la seva inscripció, al Congrés, permet constatar la popularitat i la diversitat que se sabé imbuir a una reunió d'erudits. Hi figuraren, entre les altes corporacions acadèmiques: l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans; entre les artístiques i culturals: el Cercle Artístic de Sant Lluc, de Barcelona; el Centre Artístic de Barcelona, l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, l'Institut Català de les Arts del Llibre, l'Associació Wagneriana, l'Ateneu de Sants, la Junta Municipal de Museus, la Societat Arqueològica Tarraconense, l'Ateneu de Tarragona, la Societat Catalana de Bibliòfils, l'Orfeó Barcelonès, la societat Lo Rat Penat de València i l'Ateneu Barcelonès; entre les polítiques i cíviques: la Unió Catalanista, la Lliga Regionalista, el Comitè de Defensa Social de Barcelona, el Centre Nacionalista Fivaller, també de Barcelona, l'Associació Catalana d'Estudiants, el Centre Popular Catalanista, de Sant Andreu de Palomar, i la Societat Econòmica d'Amics del País; entre les religioses: el convent de caputxins d'Arenys de Mar, l'Associació d'Eclesiàstics per l'Apostolat Popular, de Barcelona, la Lliga Espiritual de Nostra Senyora de Montserrat i l'Associació de Catòlics; entre les corporacions jurídiques: el Col·legi Notarial de Catalunya, el Col·legi d'Advocats de Barcelona i l'Acadèmia de Legislació i Jurisprudència; entre les corporacions públiques: els ajuntaments de Caldes de Montbui, Sant Feliu de Llobregat, Vic, Tarragona, Figueres, Pollença, Sóller, Saragossa, Girona, Ciutat de Mallorca i Felanitx, i les diputacions de Barcelona (que presidia aleshores Enric Prat de la Ribera), Lleida i Tarragona; el Centre Excursionista de Catalunya, el de Lleida i el de la comarca del Bages, i, encara, el Foment Martinenc, l'Institut de Foment del Treball Nacional, la Facultat de Filosofia i Lletres de Saragossa, i, ben curiosament,

34. Lluís B. NADAL, «El Primer Congrés d'Història de la Corona d'Aragó», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. II, Barcelona, 1908, p. 133-138.

l'Associació Gremial de Drogueria i Productes Químics i l'Associació d'Amics de la Festa de l'Arbre, ambdues de Barcelona. Quant a les representacions personals, constatem que la presència de catalans va ser molt nombrosa, que els aragonesos respongueren també favorablement a la crida, que els valencians enviaren una representació molt migrada i que els mallorquins s'accontentaren amb enviar algun treball per tal que fos llegit en la seva absència.³⁵

Per damunt de l'èxit científic del Congrés, vull assenyalar el profund esperit catalanista que tingueren determinades actuacions públiques i l'alt esperit cívic que es procurà de donar a tots els actes de la reunió. La sessió commemorativa del 26 de juny en dóna una mostra en el discurs de l'alcalde accidental i president del Congrés, Albert Bastardas, que, segons les actes, «féu un patriòtic parlament, agraïnt als congressistes la seva reunió a Barcelona, per honorar, amb treballs històrics, la gran figura del rei en Jaume, qui sintetitzà en aquell temps en què es desenvolupen i prenen consciència les institucions municipals de la terra, la genuïna personalitat catalana.» El senyor Bastardas va acabar el seu parlament encoratjant el poble de Barcelona a «obrar amb energia i sens temor en aquesta llarga i complicada tasca de reconquerir l'autonomia municipal.»³⁶ A la sessió dita administrativa, la darre- ra, de l'endemà, Francesc Carreras i Candi llegí la següent proposició, la qual, després d'un breu debat en què intervingueren Salvador Sanpere i Miquel, Andrés Giménez Soler i Josep Rafael Carreras Bulbena, va ser aprovada. Deia així:

El sotasignant congressista té l'honor de proposar al Congrés d'Història de la Corona d'Aragó vulla declarar com a una aspiració al Congrés, la de treballar perquè s'introdueixi a Espanya l'ensenyament de la història general de la Confederació aragonesa, presentant, per la seva discussió, un projecte de bases, que poden constituir la síntesi de l'esmentat ensenyament públic.

Segons el proponent, el projecte es concretava en un curs al llarg del batxillerat, consistent en rudiments d'història i de literatura i exercicis pràctics de textos referents a aquell àmbit històric, i en un altre curs a l'ensenyament superior, consistent en l'ampliació de la història regional i dels clàssics catalans, a més dels exercicis orals. Deixant de banda els ensenyaments d'història de Catalunya de la Universitat Autònoma de l'època republicana i de l'actual Universitat Autònoma de Barcelona, creada el 1968, el desig de Carreras i Candi no va ser escoltat fins al 1965, quan el Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona introduí una matèria titulada Història de la Corona d'Aragó, en la qual, en els primers anys, sota el franquisme, van professar Josep Lluís Martín Rodríguez, Miquel Gual i Camarena, Josep M. Salrach i Marés i l'autor del present treball. Tingué una vida efímera una matèria d'igual títol, però referida només als segles xvi i xvii, que impartí el Departament d'Història Moderna de l'esmentada Universitat de Barcelona. Amb posterioritat, aquest ensenyament de la història de Catalunya ha aconseguit una més gran presència a totes les universitats catalanes.

Qui millor aconseguí, però, de concretar en la seva intervenció pública aquell esperit catalanista i cívic que per a molts tingué el congrés i que fluïa de la personalitat que s'atorgava a Jaume I, va ser l'il·lustre escriptor i polític empordanès Josep Pella i Forgas, el qual, en el discurs que pronuncià a la sessió commemorativa del dia 26 sobre l'establiment per Jaume I del Consell de Cent, digué:

35. *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey En Jaume I y a la seua época. Ab lo patrocini del Excm. Ajuntament de Barcelona*, primera part, Barcelona, 1909; segona part, Barcelona, 1913.

36. «Les festes del Centenari del rei Jaume el Conqueridor», a *Estudis Universitaris Catalans*, vol. II, Barcelona, 1908, p. 195-196.

A tot poble, a tota ciutat se pertany, si té plena consciència de la seva individualitat, del seu valer [...], retraure les seves velles llibertats municipals, no pas per enyorament romàntic d'èpoques que no tornaran, ni per mesquina satisfacció de vanitat de nobleses, sinó per exemple i espill en què s'emmirallin els homes d'avui, i en els afanys i delit per una nova vida més ampla dels municipis de què ara es mostra desitjosa l'opinió pública, poder dir que no es demana res que mil i mil voltes més fort no hagués ja estat i practicat aquí mateix, sota aquestes solemnes arcades [la sessió se celebrava al Saló de Cent], palau de l'antiga república municipal de Barcelona. *República municipal* dins d'una monarquia, així es nomenava a Barcelona. [...] perquè, senyors, si ara de cop i volta el destí ordenés que, en aquesta ciutat, ressuscités, en aquest instant, l'autonomia antiga del Consell municipal de l'Edat mitjana i segles XVI, XVII, XVIII, hauriem de començar per lliurar al conseller en cap de Barcelona les fortaleses, Montjuïc, les casernes, les bateries de la ciutat, el port i la seva Junta, administrats tot seguit pel consell municipal; la Universitat literària, les escoles de medicina i enginyers a les ordres del Consell en tot i per tot estarien sense intervenció de l'Estat; les feixugues qüestions d'obrers i patrons i accidents de treball i tota la legislació industrial, sols el Consell municipal se n'entendria; els bancs, les monedes, els hospitals, l'avituallament de la ciutat i fins i tot el tribunal per les grans causes criminals, res a l'Estat, tot al Municipi barceloní pertocaria.

«Hi ha algú que s'esvera de tot això?», es preguntava Pella i Forgas; «doncs encara s'hi pot afegir i semblarà cosa impossible o meravellosa, que lo consell municipal nomenaria els cònsols generals de la nació a totes les parts del món [...]. Doncs aquesta vella república municipal, aquesta autonomia que avui solemníssimament commemorem en la present diada, és l'obra que en ella féu el bon rei En Jaume, en el que s'ha dit fundació i és, més que fundació, reforma de l'antic Consell municipal de Barcelona.»

Aquesta romàntica evocació de l'obra municipal de Jaume I respon a un dels més irrenunciables ideals dels vells catalanistes: el de l'autonomia municipal. «Sense una forta organització i independència de les ciutats, la llibertat política no és res», deia Pella en acabar el seu discurs, d'altra banda ple de precisions erudites que el convertien en quelcom més que un al·legat en defensa de la seva concepció política i administrativa de la vida municipal.

7. ELS ACTES ORGANITZATS PEL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (ABRIL-JULIOL DEL 1908)

Una institució tan arrelada des de diversos aspectes (esportiu, cívic, cultural) a la vida ciutadana de Catalunya no podia restar marginada i indiferent a la commemoració del setè centenari del naixement del rei en Jaume. Per aquest motiu, la Junta Directiva del Centre organitzà un seguit de conferències sobre la tasca política d'aquell sobirà, que, publicades en gran part al prestigiós *Butlletí* del Centre, constitueixen encara avui peces erudites d'indubtable utilitat.

Els conferenciants i els temes que desenvoluparen van ser els següents:

— Joaquim Miret i Sans: «Viatges de l'infant en Pere, fill de Jaume el Conqueridor, en 1268-1269» (6 d'abril).

— Macari Golferichs: «Pobles vençuts pel rei en Jaume i la seva civilització» (22 d'abril).

— Lluís Domènech i Montaner: «Les armes i senyeres de Jaume I i els seus Estats» (29 d'abril).

— Guillem M. de Brocà: «Don Jaume considerat com a legislador» (13 de maig).

— Sessió sobre «Els llocs visitats pel rei Don Jaume», que tingué lloc al Palau de Belles Arts. El senyor Oriol Martorell hi presentà nombrosos clixés sobre les diverses terres de la Confederació catalanoaragonesa (20 de juny).

— Joan Serra i Vilaró: «Un mercat en el segle XIII» [el de Bagà] (22 de juny).

- Daniel Girona i Llagostera: «La marina catalana en temps de Don Jaume I» (26 de juny).
- Joan Bartra i Prats: «La Barcelona del temps del rei en Jaume I» (27 de novembre).

La personalitat i la vàlua dels conferencians excusa ulteriors comentaris. El Centre tingué cura també d'organitzar el «Gran festival de balls regionals» en honor del Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, que se celebrà el 28 de juny al Palau de Belles Arts amb la intervenció de dansaires valencians, mallorquins, aragonesos i catalans.

L'acte, però, més espectacular organitzat pel Centre, acomplint l'encàrrec fet per la Junta del Congrés, va ser l'excursió a les Illes que tingué lloc entre els dies 4 i 10 de juny. L'esperit del viatge supera una vegada més aquell que podria inspirar una simple visita turística. Palesa, a més a més, un concepte de catalanitat que té grans afinitats ideològiques amb l'actual de Països Catalans com una realitat cultural centrada entorn del concepte d'unitat de la llengua parlada a Catalunya, València i les Illes. Un fragment de la ressenya que publicà del viatge Josep Galbany i Parladé diu:³⁷

Per altra part, el Centre, que ha recorregut corporativament tots els indrets de la terra catalana, entenent com a tal tota aquella on la nostra llengua és parlada, fent cas omís de les divisions polítiques i administratives que avui puguin separar-nos, afirma que el sentiment que ens uneix és el llaç més ferm del nostre ésser nacional; el Centre, que ça i enllà del Pirineu, en terres de València i de Mallorca, havia en diferents ocasions fet acte de presència portant-hi la seva acció cultural i patriòtica, no havia encara visitat oficialment dos trossos de la *Catalunya Insular* [la cursiva és meva]: la blanca Menorca i la rústega Eivissa.

El vaixell *Balear*, de la Companyia Il·lenca Marítima, noliejat per a aquest viatge, va ser aviat insuficient. Només amb un repàs a la nòmina de les corporacions representades a l'excursió, n'hi ha prou per a copsar-ne l'esperit. A més a més dels representants de les corporacions municipals de Barcelona, Tarragona i Balaguer i de la Diputació de Barcelona, hi trobem membres de la Cambra Oficial de Comerç, Ateneu Barcelonès, Foment del Treball Nacional, Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, Associació Artístico-Arqueològica, Institut Agrícola Català de Sant Isidre, Unió Catalanista, Lliga Regionalista, Centre Nacionalista Republicà, Orfeó Català, Estudis Universitaris Catalans (amb Lluís Nicolau d'Olwer), Associació Nacionalista Catalana, Lliga Espiritual de Nostra Senyora de Montserrat, Ateneu del Districte Segon, Ateneu del Districte Sisè, Centre Catalanista de Girona i la seva comarca, Centre Excursionista de Manresa i Pla de Bages, Associació Catalanista d'Arenys de Mar, Centre Autonomista d'Olot, Agrupació Catalanista Mercantil, Societat Arqueològica Tarraconesa, Comissió del Centenari de Tarragona, Associació Catalana d'Estudiants (amb Ferran Valls i Taberner) i encara representants dels següents diaris: *Diario de Barcelona*, *La Veu de Catalunya*, *El Poble Català*, *La Publicidad*, *El Correo Catalán*, *Las Noticias*, *El Noticiero Universal*, *El Diluvio*, *La Vanguardia* i *Il·lustració Catalana*. A Mallorca, s'hi afegiren representants de *La Almudaina*, *La Gaceta de Mallorca*, *La Tarde* i *La Última Hora*.

Després de recórrer l'illa de Menorca, la tarda del dia 8, ja a Mallorca, els expedicionaris arriben a l'històric pi a l'ombra del qual moriren Guillem i Ramon de Montcada, en honor dels quals els catalans alçaren un pedró el 1887. Lluís Duran i Ventosa, en el discurs que pronuncià en nom de la Comissió organitzadora del vuitè centenari, digué:

37. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (Barcelona), any XVIII-165 (octubre 1908), p. 289-308; 166 (novembre 1908), p. 321-340.

Sota aquest pi reposaren junts els cossos inanimats dels Montcades, primeres víctimes de la conquesta. En aquesta terra regada per la sang d'aquells braus cabdills, ens hi sentim com a casa nostra i afermem una vegada més que catalans i mallorquins hem estat, som i serem sempre germans; que la pàtria de la Catalunya continental i la pàtria de ses illes és per a tots una mateixa pàtria. Amb aquesta expedició venim a memorar antigues glòries i a enfortir el nostre ésser nacional.

Una vegada més, la pancatalanitat aflora als llavis dels nostres expedicionaris, no com a element d'imposició centralista per part del Principat, sinó com a nexa d'unió i de solidaritat en defensa d'una mateixa nacionalitat.

En una altra ocasió encara, Lluís Duran i Ventosa, contestant uns mots del batlle de Ciutat de Mallorca, afirmà, dins d'aquell mateix esperit de què parlem: «Així, com a casa nostra tenim el Pi de les Tres Branques, desitjo que el vostre Pi dels Montcada sigui com el símbol de fraternitat dels pobles catalans.» A Eivissa, es repetiren expressions dins d'aquesta mateixa línia de pensament i, a més a més, de solidaritat pel fet que l'illa no estigués enllaçada aleshores directament amb Catalunya, vell anhel dels eivissencs.

Aquell mateix any 1908, alguns centres excursionistes catalans també contribuïren a la commemoració del centenari. El de la comarca del Bages publicà, el febrer del 1908, en el seu *Butlletí*, un treball de Leonci Soler i March titulat «Diplomatari del rey En Jaume el Conqueridor a l'Arxiu Municipal de Manresa»,³⁸ i el gener de l'any següent una ressenya de l'excursió a les illes Balears.³⁹ El de Lleida, per la seva banda, contribuí a l'homenatge amb un article anònim comentant el centenari, publicat el febrer del 1908,⁴⁰ i amb un estudi de Rafael Gras titulat «Jaume I i la ciutat de Lleida», aparegut entre el març i el maig del mateix any.⁴¹ Els centres excursionistes catalans reafirmaven d'aquesta manera, una vegada més, la seva voluntat de servei a Catalunya i de no viure d'esquena a la realitat del país. Per a ells, la muntanya no era un paratge on evadir-se de les responsabilitats cíviques, polítiques i culturals, sinó un indret on es poden veure, potser amb més claredat que a cap altre lloc, quins són els àmbits damunt dels quals cal exercir a cada moment una acció que pugui contribuir al retrobament, a la pervivència o a la vigorització de la consciència nacional catalana.

8. SESSIÓ PÚBLICA EN HONOR DE JAUME I A L'ACADÈMIA DE BONES LLETRES (2 DE FEBRER DE 1908)

També les corporacions erudites de la ciutat de Barcelona dedicaren una sessió d'homenatge a Jaume I. La de l'Acadèmia de Bones Lletres va tenir lloc el mateix dia 2 de febrer —data del naixement del sobirà—, sota la presidència del senyor Felip Bertran d'Amat, que, en la seva intervenció, afirmà que el temps de govern de Jaume I era important perquè «es determinà i senyalà la pàtria catalana amb molts dels caràcters que li són propis.» Aquesta idea va ser ampliada per Joaquim Miret i Sans, en el discurs que clogué l'acte («Don Jaume i la unitat catalana»): «És ell [Jaume], digué «qui donà la darrera i més poderosa empenta a la formació territorial de la Catalunya històrica [...]»

Les altres intervencions van ser de caràcter més tècnic: Francesc de Bofarull i Sans parlà de «Don Jaume i l'Arxiu Reial» i Ferran de Segarra de «Los segells del rei En Jaume I». Només algun paràgraf

38. *Butlletí del Centre Excursionista. Comarca de Bages* (Manresa), II a v, núm. 18 (febrer 1908), p. 9.

39. *Butlletí del Centre Excursionista. Comarca de Bages*, II a v, núm. 28 (gener 1909), p. 153.

40. *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida* (Lleida), vol. I-2 (febrer 1908), p. 1.

41. *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*, vol. I-3 (març 1908), p. 8; núm. 4 (abril 1908), p. 1; núm. 5 (maig 1908), p. 1.

del discurs de Francesc Carreras i Candi («Significació general del centenari de Jaume I») presentà una intencionalitat que ultrapassa la pura informació de tipus més erudit:

La pàtria unida i federada que formà el Conqueridor es perpetua a través del temps. Encara viu en el segle xx, més o menys conscient de si mateixa, segons el criteri o clarividència de cadascú dels seus components. La gloriosa Corona d'Aragó, a la que procurà atacar, rompre i matar l'esperit autocràtic de l'Edat Moderna, que no podia avenir-se amb els aires de llibertat del segle XIII, la consolidà Jaume I durant el seu llarg regnat.

El març del 1857, la mateixa Acadèmia de Bones Lletres havia convocat un certamen literari per tal de commemorar la conquesta de les Illes per Jaume I.⁴²

9. CLOENDA

En síntesi, els dos centenaris que hem evocat, i d'una manera especial el del 1908, serviren per a aplegar entorn de la figura històrica de Jaume I importants i significatius representants del moviment cultural i polític de signe nacionalista que era viu a la societat dels Països Catalans del tombant de segle. D'altra banda, l'atractiva personalitat d'aquell gran sobirà i les accions polítiques que acomplí —elevades a la categoria mítica d'heroiques— serviren de font d'inspiració a bona part dels poetes de la Renaixença, l'esperit romàntic de molts dels quals se sentí irresistiblement atret per les gestes de Jaume I. Aquest rei, doncs, més de sis-cents anys després de la seva mort, reté al país que ell havia ajudat a configurar un servei inestimable: el d'haver contribuït al seu desvetllament nacional després d'uns anys de serioses dificultats de tota mena. Aquest és, penso, encara avui, el missatge que les seves despulles ens envien cada dia des de Poblet: cal refer la confederació d'estats que ell bastí al segle XIII. I cal fer-ho, com ho va fer ell, sobre la base del respecte i de la solidaritat. Així ho entengueren els homes que impulsaren el despertar de cada un dels pobles que havien integrat la Corona d'Aragó, en especial els de parla catalana. Així ho entenem, encara avui, molts ciutadans.

APÈNDIX

*Discurs de Jacint Verdaguer, president del Consistori dels Jocs Florals de 1881*⁴³

SENYOR EXCELENTÍSSIM:

SENYORS:

Avui, primer diumenge de maig, i punt per punt en aquesta hora, fa 22 anys que, al mig d'una rodona de venerables figures de nostre Renaixement, se plantava l'arbre beneït de Déu de la institució dels Jochs Florals. «Lo matarà una gelada», deien los desconfiats, «lo trencarà la primera ventada que vinga de levant o de ponent», deien los que amb mals ulls s'ho miraven; i ni les gelades l'han aturat de florir, ni les ventades de granar. «Demà tocaran a morts, deien altres, per eix nin, per qui amb tanta alegria toquen a bateig», i les campanes no hi tocaren, i l'infant hermós, bressat en un vell escut de nostres comtes, creixia cada jorn més ufanós, i de l'arpa que els trobadors li donaren per joguina,

42. *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), núm. IV (1907-1908), p. 250-271.

43. *Jochs Florals de Barcelona. Any XXIII de llur restauració*, Barcelona, Estampa La Renaixença, 1881, p. 25-36.

com la mel d'un rusc, vessaven les cançons per elles mateixes, i cada mes de maig reverdia amb més ufana en son front la corona gentil de roses i englantines. Lo nin s'ha fet gran; ja és hora de portar-lo a volar amb los excursionistes pels cims de les altes muntanyes, fites de sa heretat immensa; ja és hora d'obrir-li full per full i llegir-li ratlla per ratlla lo llibre de ses glòries; ja és hora de fer passar davant sos ulls, un per un tots los retrats de sa passada grandesa.

Aqueix més ferreny i de salvatge aspecte que baixa dels Pirineus, vestit de pells i duent a l'espatlla la massa que sembla emmanllevada a Hèrcules, és Otger. Aquell que més ençà, cenyint ja son front amb la corona de comte, envesteix los moros, abrigant son cos amb lo primer escut de les barres, és Jofre el Pelós. En aqueix que, voltat d'homes de paratge, baixa com altre Pelai de la Covadonga catalana cap a la reconquesta de Barcelona, d'on esperonat per la llança d'Almansor en sortí no fa gaire, trobant en lo Besòs son Guadalete, en la trista jornada de Matabous, prou fa de bon conèixer a Borrell primer. Eix altre que el segueix, amb el codi dels *Usatges* en una mà i l'espasa en l'altra, és Berenguer lo Vell: sa mirada vasta, sos cabells blancs, sa fesomia més tranquil·la i reposada fan recordar més a August que a Cèsar. D'un i d'altre sembla tenir quelcom eixa figura que s'atansa majestuosa, amb corona de rei i espasa cinta, darrere Borrells i Berenguers, com un diamant al capdavall d'una cadena de perles: no cal que us diga son nom.

Quan los mariners catalans tornen, en ales de la llebetjada, a l'enyorada terra de sos pares, abans que cap altra muntanya, sobre les espatlles del Tibidabo i Montalegre, sobre els cent braços del Montserrat, més alt que el merlet de Sant Llorenç del Munt, damunt lo rabassut Montnegre o l'espatlluda serralada de Montgrí, oviren, com si sortís a escometre'ls mar endins, lo Montseny, cap blanc com l'avi de la família, mes dret, majestuós, gegantí i inderrocable. Així al girar los ulls a nostre passat, per damunt les arpes de nostres trobadors, per sobre els capells de nostres cavallers i les corones de nostres comtes i reis, més gallard que les palmeres d'Elx, més fort que les oliveres mallorquines, més alt que els faigs i roures del Pirineu, nos apareix la figura geganta de D. Jaume. Ell domina totes les altures; així lo campanar d'una Seu, deixant enrere en sa volada los dracs de pedra de les gàrgoles, les imatges triomfals de les cornises, els àngels de les cresteries, les fletxes i espigues dels pinacles, enfonsa en lo cel sa agulla sobirana.

Despengem lo quadro, si us plau, per mirar-lo més de prop, i permeteu que en eixa breu estona sols vos parle d'eixa gentil figura catalana que em té robat lo cor.

Cada heroi d'aqueixa gloriosa galeria i cada dinastia d'herois és una estrella o una constel·lació, si voleu, del firmament moral de nostra pàtria; aqueix és lo sol, que des de sa sortida l'omple de gom a gom de glòria i resplendor.

Cada pas del gran rei, des de son bressol de roca de Montsó fins a sa monàstica tomba de Poblet, és lo cant d'una epopeia que més que en les obres dels poetes, llegim en les planes de la història, i més que en les planes de la història, en lo mapa de l'antiga Catalunya, trossejat per nostra mala sort. Era un diplomàtic de cap d'ala, o un savi legislador de cap de brot?, era un rei majestuós a la faisó de Carlemany o un heroi llegendari a la faisó de Roland?, era un Aquil·les que no ha trobat encara son Homer o un gegant de nostres rondallaris que traspasava a cada pas una muntanya, i que sempre arribava amb son braç allà on arribava amb la vista? Los poetes vos diran que era tot això; los historiadors de dintre i de fora casa vos confessaran que ell és lo geni de nostra nacionalitat, i son regnat de seixanta anys la temporada més gloriosa, per no dir lo segle d'or, de nostra història; i los lingüistes afegiran que fou, ensems que el seu més gran propagador, lo Dante de nostra llengua.

Un escultor del segle tretze (i això és idea d'un alt poeta i savi bibliòfil, que va donar a llum a lo *Llibre dels feits* del Conqueridor) prengué per patró sa gallarda figura a l'entretallar amb rústic cisell

la imatge de David, que, al costat de Moisès i entre profetes i apòstols està a la dreta de la portalada de la Seu de Tarragona; los borseguins li arriben als turmells, son mantell imperial està pres amb rica agafa enmig del seu pit, un ample cinyell de què pengen l'espasa i l'estoc, lliga a son cos sa llarga cota, i una rica corona niellada estreny sos cabells que cauen a rulls per ses espatlles, i, per retratar millor a nostre amat rei, fins se descuida de posar-li l'arpa.

No falten homes de lletres que afegeixen son reial nom al costat dels de son pare i son avi, a la llarga filera de trobadors del seu temps, que, junt amb los savis i capitans de sa host, foren sa cort i companyia més amada. Mes si algun assaig poètic oronejà en sa juvenesa, restà oblidat entre ses obres de més seny, i si alguna *tençó* o *serventesc* entonà en sa tan llarga com aprofitada vida, no sortí de la tenda de campanya que era son palau predilecte, o bé quedà ofegat pel tro sempre rodolant de les batalles, que eren son natural element.

Si D. Jaume no festejà la musa catalana, fou son herald gloriós que li obrí les portes de sos estats, i li donà les ales del seu entusiasme, per volar amb ell de muntanya en muntanya i de reialme en reialme. A sa testa doncs, que coronen en agraciad enllaç la palma de l'historiador i el llorer de l'heroi, no cal plànyer les fulles d'or de l'arbre de la poesia pàtria, puix és en son regnat, a l'escalfor del seu patriotisme, i qui sap si a sa influència personal, que fa en nostra terra sa primera aparició.

En efecte, la literatura provençal, mare i mestra de les primeres d'Europa en los nous temps, estava agonitzant amb la fantasiosa nació que li donava vida, mentre Catalunya més pràctica que somiadora, més avesada a manejar l'espasa i lo trident que l'arpa i la lira, anava creixent per mar i per terra, formant amb ella, purificant, enfortint i eixamplant sa llengua, cada dia més tractívola i suau, més forta i vigorosa, juntament amb aquell jove rei, que, prodigi de bon seny, de saviesa i d'energia, l'havia d'estendre per la terra. Ell, que vingué de vora Provença a regir lo timó de nostre creixent reialme, podia molt bé haver-ne portada la llavor de la poesia al camp de nostres lletres, i Pere Cardenal i altres trobadors, amb qui amb germanívola amistat vivia, pogueren ser l'empelt que, aplicat a l'arbre ja llavors ufanós de nostra llengua, n'havia de traure abans de gaire tan gentil brotada d'inspiració.

Lo Conqueridor li obre nous i immensos horitzons cada dia, fent fugir los moros amb sols lo renill del seu cavall. Avui li dóna les florides illes Balears, demà eixamplarà sa terra amb les fruiteres planes de València, i si en aquelles i a l'ombra del rei, segons vol la tradició, naix nostre més gran filòsof, en l'altra no trigarà a cantar-hi nostre més gran poeta, i a sermonar-hi nostre més gran predicador. Lull, Ausiàs March i Sant Vicent Ferrer són les noves fites del reialme de D. Jaume, són los plançons més primerencs de sa reial plantada.

En prova de la volada que prengueren les ciències en sos estats, a la seva ombra augusta, al costat de l'Il·luminat autor de l'*Ars Magna* i del Blanquerna, que bé hi escau la del sapientíssim compilador de les *Decretals*, Sant Ramon de Penyafort. Aqueix nom tan català del *confessor de reis i de papes*, omple tot un segle, i sa obra colossal, *ingens*, com li diu Clement VIII en la butlla de sa canonització, quasi, quasi és per si sola tota una ciència. D. Jaume l'havia pres per confessor i per director de son esperit; llàstima que no sempre s'avingués a sos savis consells, enterrossant alguna vegada ses ales d'àliga en les falgueres de la terra, com ho deixa prou entendre la balada popular de Sant Ramon. (1)

1. Veieu-la aquí: «La Mare de Déu—un roser plantava / i d'aquell roser—va nàixer una planta, / nasqué Sant Ramon—fill de Vilafranca, / confessor de reis,—de reis i de papes. / Confessava un rei—que en pecat estava, / lo pecat n'és gran,—Ramon se n'esglaià: / —No ploreu, Ramon,—que el pecat s'acaba, / si no em perdoneu—en perdreu l'Espanya.— // Ramon se'n va al port—a llogar una barca. / Lo barquer li diu—que el rei li'n privava / de poder embarcar—capellans ni frares, / ni els escolanets—de la cota llarga. // Sant Ramon beneït—ja en va fer un miracle, / tira capa a mar—per servir de barca, / i lo gaiatet—per arbre posava, / amb l'escapulari—gran vela n'alçava, / i amb lo sant cordó—bandera molt santa; / Montjuïc lo veu,—bandera

I com una de les principals preocupacions del Conqueridor, diu en Tourtoulon, era la de fondre en una que valgués per totes les diferents llengües de sos estats, lluità valerós i no deixà pedra per moure per estendre son domini, com si volgués amb sa veu màgica, fer brotar de les ruïnes de la llengua d'Oc una nació, que tingués a Barcelona per capital i al Mediterrani per la primera de ses províncies.

Amb aqueix fi en 1258, amb les primeres ordinacions de la policia marítima (si no manà sa redacció), inspirà la idea del primer llibre del *Consolat de mar*, que ha sigut traduït a quasi totes les llengües d'Europa i és inderrocable fonament de nostra legislació mercantil: i ell mateix, com altre Cèsar manejant tan bé la ploma com l'espasa, amolla nostre nadiu idioma a la precisió legislativa en los *Furs* de València; lo condensa i arrodoneix en los aforismes filosòfics del (encara inèdit!) *Llibre de la Saviesa*; i per últim en sa Crònica, de la qual verament se pot dir com de pocs llibres que tot és or, lo pasta i lo tors, lo aprima i ductilisa a son voler, en gràfiques imatges i delicades pintures del seu temps, i sobretot en naturals i bellíssimes frases, amb què nos deixa entreveure sense adonar-se'n, los sentiments del seu cor tan senzillament gran. La idea de la Providència que vetlla el món com una mare el bressol dels seus fills, guia el pensament del reial historiador pels mateixos castells o vilatges, monestirs o camps de batalla, on havia guiat els passos del soldat de la fe. Eixa fe cristiana que no entra mai en una ànima sense engrandir-la, i com més l'engrandeix sol deixar-la més humil, tenia la seva tranquil·la i serena enmig dels combats i tempestes de la vida, com l'aigua de l'estany de Lanós, que, posada en un fons dins les altes muntanyes de Carlit, los vents més esvalotats no arriben a remoure.

En ben pocs llibres primitius veiem, com en son bellíssim *Comentari*, la veritat rumbejar-se al costat de la més alta poesia, i sense adonar-se'n l'autor, mirar-s'hi tan de prop i festejar-s'hi tan sovint amorosament la història i l'epopeia. Victòries verament portentoses que donarien la immortalitat a un guerrer de més curta mida, són contades allí amb dues paraules, i fets extraordinaris d'aquells que solen omplir amb sa anomenada tota una llarga vida d'heroi, s'amaguen modestament darrere una frase humil, com una pedra preciosa darrere un gra de sorra, si no queden obligats per qui tantes pedres fines té per enfilat en lo teixit d'or de sa meravellosa vida. «A nou anys, com diu Balaguer en sa *Història de Catalunya*, se vesteix lo perpunt de guerrer; a onze mana exèrcits i fa en lo maneig difícil de les armes sos primers assaigs; a vint i cinc compta amb un rei moro entre sos palacians; amb sols lo terror que inspira son nom, conquista un país; tres regnes, l'un darrere l'altre, naixen per ell a la llum i a la vida de la civilització cristiana; no sent grat de la corona de Lleó; oblida i no fa cas de sos drets al tron de Navarra; guanya reialmes per altri, com lo de Múrcia, i li'n resten prou per compartir entre sos fills i deixar-los reis a tots; los prínceps cristians lo prenen per jutge en ses desavinences; lo Papa li dóna setial i l'escolta en los concilis, i el tria entre tots los reis per capità d'una creuada a Terra Santa». Lo cel mateix sembla obrir-se en rius de llum per coronar son regnat amb lo *descens* de la Verge de la Mercè, celestial Redemptora de captius, que amb lo dolç ofici d'obrir presons i de rompre cadenes, envià sos fills a totes les ciutats de moreria, posant-los sobre el pit per distintiu, al costat de l'adorable emblema de la redempció, signe de la catedral de Santa Creu de Barcelona, les mai com llavors triomfants barres catalanes. Si eixos apòstols de la caritat no haguessen anat a rompre sos grills en Alger, Espanya no comptaria entre sos escriptors l'immortal autor del *Quijote*. Ara, si voleu saber lo secret de tanta sort i ventura, ell mateix vos lo dirà en tan curtes com sentencioses paraules, que han quedat com aforisme entre els historiadors: «*Déu estima los reis que estimen a sos pobles*».

assenyala, / tots los mariners—surten a muralla; / Jesús! què és allò?—és galera o barca?— / No n'és vaixell, no,—ni galera armada, / que n'és Sant Ramon—que ha fet un miracle, /Santa Catarina—toquen les campanes.

Verament D. Jaume estimava a sos pobles, i a Catalunya entre ells amb tot lo cor; mai més cap príncep nos ha donades tantes proves d'estimació i afecte, mes tampoc per ara cap altre rei dels nostres ha sigut aixecat per la mà de Déu a la gloria del Conqueridor.

Ell no és pas un heroi de ferro, com los d'algunes cançons de gesta i antics poemes del nord; sa espasa sí que era de ferro, com vos ho dirien, prou los sarraïns que en fugien; son capell és de ferro, son escut i sa cuirassa també són de ferro, mes lo cor que abriguen és un cor d'home. És un cor de rei com cap n'hi haja per sa estimada terra, un cor de fill per la santa Església, a la que dedicà dos mil temples, los uns presos als moros, los altres aixecats d'arrel per aquells eixams d'artistes i obrers que com abelles de la fe seguïen los passos dels conquistadors, amb seus i monestirs consagrants i tornant a Jesucrist les terres arrancades a Mahoma. És un cor de pare amorós per sos vassalls, un cor de germà per sos amics, un cor tendre i ple de compassió per sos enemics; i, més vos diré, un cor d'infant per los ocellets i altres sers inferiors al rei de la creació. Llegiu, sinó, aquell tan conegut passatge de sa Crònica, quan en lo fort de ses conquestes, al llevar la host, un matí escolta les queixes d'una pobra oreneta, que ha fet son niu vora l'escut de sa tenda, i mana que no la desfacen encara, fins *que ella se'n fos anada amb sos fills, pus en nostra fe era vinguda*. Poques vegades en lo món los sers més petits s'han vist tractats tan noble i amorosament per un home tan gran!

De l'amor que tenia a nostra parla benvolguda què més vos ne diré? En català enraona amb lo rei de Castella, en català escriu al Kant de Tartària i al Soldà de Babilònia; i traient del seu modest bressol eixa dolça llengua, li lleva, per fer-la literària, los bolquers que li estretejaven, la enjoia amb les perles dels dialectes del migdia de França, i la parla ell mateix en les corts de Saragossa, estenent-la amb son exemple per Aragó, Múrcia i Oriola, com ho podeu llegir ben *clar i català* en los documents que d'aquells ditxosos temps hi resten; pugna (encara que amb no gaire sort) per fer-la entrar, al costat del llatí, en los tribunals, i en los *estudis generals* de València i Barcelona; i la passeja triomfant al seu costat, com una reina i enamorada, que en sa dolça il·lusió veuria créixer en l'esdevenidor amb sa estimada Catalunya i arribar a ser la llengua de mig món.

La idea era verament enlluernadora, lo pensament era gran, mes fou fruit que no arribà a madur, caient abans d'hora amb l'arbre gegantí que li donava vida; los somnis eren dignes del més català de nostres reis, mes lo vent de la sort adversa los esbullà, com un vol de papallones d'ales daurades. Sa florida i vasta heretat, com lo vel del temple fou esqueixada pel mig, i la Catalunya de part d'allà del Pirineu quedà de França, i de la part d'ací quedà d'Espanya, sense comptar lo que els segles s'emportaren riu avall. Mes lo jou d'or, amb què, en hora millor, los braços del gran monarca junyiren les que foren les províncies de son immens reialme, no s'ha pas ben romput, puix les uneix encara nostra hermosa llengua. Estrenyem, doncs, aqueix lligam entre elles, aqueix dolcíssim lligam d'amor, que han afluixat tres segles de guerra i de dissort, però que mai ha de trencar-se, com Déu nos tinga de sa mà. Per arrancar la llengua a un poble, cal abans arrancar-li la vida.

És veritat que, darrere el Pirineu, els fills d'en Joan Blanques ja aprenen de confegir, de llegir i fins de resar lo parenostre en llengua francesa, i que en eixa banda no l'aprenen pas gaires en català; mes cors encesos d'amor a l'antiga pàtria comuna hem sentit batre allà com ací, en lo Rosselló com en València, en l'alta Cerdanya com en l'estol de les Balears, esbarts de rossinyols saluden l'aurora de nostra renaixença literària.

L'ombra augusta del gran rei a qui, ingrats, no hem aixecat, no diré un obelisc davant de Santa Clara, antic Tinell Major on reuní les Corts catalanes abans de volar a la presa de Mallorca, ni una estàtua de cent pams al cim de Montjuïc o el Tibidabo, ni menys una estàtua de cent canes esculturada i feta amb cisell gegantí, del Cavall Bernat, del Montgròs o d'altre dels més alterosos merlets de

Montserrat, que es vegés des de les Balears, València i Aragó; sinó ni una història, (II) ni un monument, ni un poema. L'heroi immortal a qui no hem deixat dormir en pau en son humil sepulcre, únic tros de marbre que guardava son nom, vetlla amorós encara amb la llengua catalana los pobles que la parlen i desensopeix i desvetlla amb son nom i amb sa alenada poderosa los càntics que dormen en les arpes i els cors que dormen en los pits.

Montpellerins, fills del migdia de França, catalans de part d'allà del Pirineu, vostre compatrici D. Jaume vos lliga als catalans d'Espanya amb doble i estret parentiu de sang, si no és prou lo parentiu de glòria, com l'anomena en Tourtoulon. Fills d'Aragó, vostres pares agermanats amb los nostres seguiren sa bandera triomfant en trenta batalles campals, a la conquesta de la perla del Mediterrani i a redimir amb sa sang la no menys hermosa perla del Cid.

Prou se'n recorda València de quan prop de sos murs una sageta mora se li clavà a la testa, on encara avui se pot veure l'esvoranc, i trencant-se-li a la primera estiregassada que per arrancar-la donà, i eixugant-se la sang que s'adollà per sa cara, venia *rient, per tal que la host no se'n desmaiàs*. I Mallorca com se'n podria oblidar de quan lo rei moro se l'enduaia mar endins en una barca de flors, i el rei gegant que ho vegé des del Pirineu, amb dues gambades travessant la terra i la mar, agafà el rei moro per la barba i robant-li tan hermosa i malaguançada presa, de la gentil captiva ne feu regina de les aigües! Ell, unint lo nom de Catalunya als de França i Castella, dóna sa filla petita a Felip l'Atreuit i sa filla major a N'Anfòs lo Savi, i per ell tenen encara tots los sobirans d'Europa sang catalana en ses venes.

Ell agermana i fa encaixar amistosament la musa d'Ausiàs March amb la musa de Mistral, recordant-los que en son amor, com en lo foc de la mateixa llar, s'escalfaren ambdues: i Zorrilla, lo gran poeta castellà de nostre temps, a qui ens plau veure honrant amb sa presència nostra festa, pot reconèixer en nostre D. Jaume l'ombra de l'heroi a qui ha dedicada sa darrera obra poètica. Si, com diuen del Cid, no obtingué victòries després de mort, n'obtingué en sa darrera malaltia, fent-se portar en llitera al camp de batalla. Com la de l'heroi castellà, sa espasa deia Tisó i no donà menys terribles colps als sarraïns, amb sola la diferència que lo que ell guanyà una vegada l'Espanya i la religió mai més ho tornaren a perdre. La Tisona del Cid i el Tisó de Jaume primer són les dues plomes d'or amb què Castella i Catalunya han escrit ses dues colossals i glorioses epopeies.

Un mot d'un trobador del seu temps afegirem encara, com a punt final, a nostre humil discurs: «*Era, nos diu Mateu de Quercy, en sa sentida elegia a la mort del Conqueridor, era de poques paraules i de grans fets*». I quina altra definició daríeu vosaltres de la raça catalana, de què és ell, ensems que el rei més gran, lo tipus més perfet, i la més hermosa i gegantina personificació? Sia, doncs ara i sempre, son nom nostra bandera; sia sa llengua, sa sang i sa fe, nostra fe, nostra sang i nostra llengua; i els fills de Catalunya, d'eixa terra que ell eixamplà amb sa espasa i amb sos braços a la mida del seu cor, podrem creure que l'espirit del gran rei viu entre nosaltres, amb més raó que del fantàstic rei Artús ho creien los antics bretons. No! Puix nostra mai prou estimada Catalunya viu encara, D. Jaume no és pas mort.

II. Lo savi provençal M. Tourtoulon ha suplert a bastament la falta d'una història de Jaume primer, guanyant amb ella un honrosíssim accésit en un concurs de l'Institut francès, no concedint-se-li el premi per oferir sa obra més interès per la història d'Espanya que per la de França. L'hermosa traducció castellana que se'n publicà en València en 1873 és atribuïda a l'eminent poeta D. Teodor Llorente. A més és esperada la publicació d'un poema sobre la Conquesta de Mallorca, compost per lo mestre en Gay Saber, D. Damas Calvet, que n'ha donat ja a conèixer algun bellíssim fragment.